

# DE FLUCTUATIE VAN VROUWENEMANCIPATIE



Naam: Lot Herderscheê

Studentnummer: 5633338

MA Geschiedenis van Politiek en Maatschappij

Universiteit van Utrecht

21 juni 2021

Begeleider: James Kennedy

Aantal woorden: 13.141

## Samenvatting

Wat zijn de mechanismen achter de fluctuatie van het aantal vrouwen op de kieslijsten voor de Tweede Kamer van 1967 tot 2021? Eerder onderzoek heeft aangetoond dat vrouwenorganisaties, politieke partijen en de overheid invloed hebben op de stijging in het percentage vrouwelijke politici. Daarin blijft de aanmelding voor de kandidatenlijst van een partij onderbelicht en ligt de nadruk op de verkozen politici. Dit onderzoek neemt een stap terug en kijkt naar de aanmeldingen en selectieprocedures van partijen.

Uit een vergelijking van de situatie in Nederland met die in Finland blijkt dat in Nederland het kostwinnersmodel met haar invloed op de komst van sociale wetgeving ervoor zorgde dat weinig vrouwen de baan van Kamerlid ambieerden. Een vergelijking van de kandidaten selectieprocedures van de Partij van de Arbeid, D66 en (de moederpartijen van) GroenLinks over de periode van 1967-2021 laat zien dat beleid maken om evenredige presentatie te realiseren werkt maar dat vastlegging in regelementen geen noodzaak is.

Vanuit het vraag en aanbodmodel gezien hadden al deze partijen een grote vraag naar vrouwelijke kandidaat Kamerleden gedurende de hele periode. Het aanbod aan vrouwelijke Kandidaten lijkt echter bijna de gehele periode klein te zijn. Er is geprobeerd aan de vraag van de politieke partijen te voldoen door de inzet van vrouwenorganisaties, beleid van de partijen en problematisering van de ondervertegenwoordiging van vrouwen in de politiek door de overheid. Toch steeg het aantal aanmeldingen van vrouwen om zich te kandideren voor de Tweede Kamer weinig.

Interviews met oud Kamerleden hebben inzicht gegeven in de verklaring voor het kleine aanbod. Hierin bleek de gevolgen van het kostwinnersmodel een rol te spelen. Daarbij werden de informele aspecten van het Kamerlidmaatschap, zoals de combinatie met een gezin, als uitdagend ervaren en bleek er een gebrek te zijn geweest aan uitwisseling over ervaringen met dergelijke situaties.

De afgelopen jaren zijn activerende initiatieven in opkomst, die proberen het aanbod aan vrouwelijke Kandidaten te vergroten. Deze initiatieven laten een positieve uitwerking zien in het aantal aanmeldingen van vrouwen voor de kandidatenlijst voor de Tweede Kamer verkiezing van 2021 van alle drie de partijen. Ook de invloed van het kostwinnersmodel lijkt door de emancipatie van vrouwen en mannen weg te ebben.

## Inhoud

Introductie .....	4
Situatie.....	4
Probleemstelling.....	4
Bronnen .....	5
Keuze.....	5
Indeling.....	7
Theorie .....	9
Methodologie.....	11
De Finse vergelijking .....	15
Periode 1: 1967-1984 .....	20
De Tweede feministische golf.....	20
Partij van de Arbeid.....	21
D66.....	23
De moederpartijen van GroenLinks .....	25
De zoektocht is begonnen.....	26
Periode 2: 1985-2003 .....	28
Overheid zoekt vrouw .....	28
Partij van de Arbeid.....	31
D66.....	32
GroenLinks.....	33
Overheidsbeleid zonder resultaat .....	34
Periode 3: 2004-2021 .....	36
Het kostwinnersmodel verleden tijd?.....	36
Partij van de Arbeid.....	38
D66.....	39
GroenLinks.....	39
Op naar evenredige vertegenwoordiging.....	39
Conclusie .....	41
Bibliografie.....	43
Literatuur .....	43
Archieven .....	45
Interviews .....	45
Primaire bronnen .....	46
Geraadpleegde websites .....	48
Bijlage 1: Grafieken en tabellen.....	50

## Introductie

### Situatie

Nederland behoorde tot voor 2012 samen met Scandinavische landen tot de koplopers wat betreft het percentage vrouwen in het nationale parlement.<sup>1</sup> Waar deze trend zich in de Scandinavische landen heeft voortgezet, gaat Nederland op achteruit.<sup>2 3</sup> Voor het percentage vrouwelijke Tweede Kamerleden stokte deze vooruitgang in Nederland halverwege de jaren '90. Dit proces wordt in het Emancipatieplan 2006-2010 omschreven als een gevaar voor de representativiteit en kwaliteit van de democratische besluitvorming.<sup>4</sup> Het is onduidelijk waarom de opmars van vrouwen in het parlement afnam.

Dit onderzoek streeft er naar dat proces te verklaren en zal de volgende onderzoeksvraag beantwoorden: *Wat zijn de mechanismen achter de fluctuatie van het aantal vrouwen op de kieslijsten voor de Tweede Kamer van 1967 tot 2021?* Deze vraag wordt beantwoord door onderzoek te doen naar de volgende deelvragen: Welke maatregelen en factoren verklaren waarom de groei doorzette in andere landen? Wat zegt de verdeling van de kieslijsten en het selectieproces over de deelname van vrouwen in de Tweede Kamer?

### Probleemstelling

Volgens Liza Mügge en Zahra Runderkamp is er weinig literatuur over de politieke representatie van vrouwen in Nederland. Beiden hebben een expertise in politieke gelijkheid en representatie.<sup>5</sup> De meest prominente historische onderzoeken naar dit onderwerp staan op naam van hoogleraar politicologie Monique Leyenaar en politicologe Hella van de Velde.

In onderzoek naar dit onderwerp in andere landen wordt vaak het vraag en aanbodmodel gebruikt. Waarbij de vraag naar kandidaten komt van politieke partijen en het aanbod wordt gevormd door aspirant kandidaten. Aan de hand van dit model kan kandidatenselectie door politieke partijen worden opgedeeld in vier fasen. De eerste fase omvat het hebben van het passief kiesrecht. De tweede fase bestaat uit de mensen die een kandidaatstelling ambiëren. In

---

<sup>1</sup> Tweede Kamer der Staten Generaal, 'Meerjarenbeleidsplan Emancipatie 2006-2010. Emancipatie: Vanzelfsprekend, maar het gaat niet vanzelf!' 34.

<sup>2</sup> Julia Wouters, *Zijkant van de macht. Waarom de politiek te belangrijk is om aan mannen over te laten* (Meppel, 2018) 14.

<sup>3</sup> Joris Kooiman, 'WEF: Ongelijkheid tussen mannen en vrouwen in Nederland groter.' *NRC*, 17 december 2019. <https://www.nrc.nl/nieuws/2019/12/16/wef-ongelijkheid-tussen-mannen-en-vrouwen-in-nederland-groter-a3984048> (12 januari 2021).

<sup>4</sup> Tweede Kamer der Staten Generaal, 'Meerjarenbeleidsplan Emancipatie 2006-2010. Emancipatie: Vanzelfsprekend, maar het gaat niet vanzelf!' 34.

<sup>5</sup> Liza Mügge & Zahra Runderkamp, 'Politiek van ons allemaal: reactie op de Kamerbrief van minister Ollongren over vrouwen in het openbaar bestuur', *B&M: Tijdschrift voor Beleid, Politiek en Maatschappij* 47 (2020) 1, 47-53, aldaar 49.

de derde fase is het criterium dat mensen op een kieslijst komen. De vierde en laatste fase is om verkozen te worden. Een vergelijking van de aanbodkant van dit model met de bestaande literatuur over de situatie in Nederland laat zien dat er weinig tot geen aandacht is voor de tweede en derde fase, waarin mensen het Kamerlidmaatschap ambiëren en op een kieslijst komen.<sup>6</sup> Dit onderzoek kijkt naar de fluctuatie van het aantal vrouwen in de Tweede Kamer. Zo wordt bijdragen aan de verklaring waarom het sommige partijen wel lukt om evenredige vertegenwoordiging van verkiesbare plekken op de kieslijst te praktiseren, en andere partijen minder.

## Bronnen

Om een analyse te maken van de percentages vrouwen die zich aanmeldde voor de kandidatenlijsten was toegang tot de partijarchieven van belang. Naar aanleiding van de coronacrisis was de toegang tot deze archieven zeer beperkt. Hierdoor geeft het onderzoek een algemener beeld dan gehoopt. Dit is gedeeltelijk gecompenseerd door interviews met vrouwen die de afgelopen decennia actief waren in de politiek. Dat gaf direct inzicht in hun ervaringen. Dankzij de periodisering en de vergelijking tussen drie partijen wordt het alsnog mogelijk een waardevolle bijdrage te leveren aan de literatuur over politieke representatie van vrouwen in Nederland.

## Keuze

Het onderzoek is gedaan aan de hand van politieke partijen die in het verleden hebben verklaard dat zij zich inzetten voor een aanzienlijk, of liefst evenredig aandeel vrouwen op hun kieslijsten. De selectieprocessen en kandidatenlijsten van de PvdA, GroenLinks en D66 zijn geanalyseerd.<sup>7 8</sup> Deze selectie van partijen is in lijn met de tendens die uit literatuur naar voren komt dat politieke partijen die een progressieve ideologie aanhangen zich actiever bezig houden met diversiteit op kieslijsten.<sup>9</sup>

---

<sup>6</sup> Mona Krook, 'Why are fewer women than men elected? Gender and the dynamics of candidate selection', *Political studies review* 8 (2010) 1, 155-168, aldaar 156.

<sup>7</sup> Joost de Vries, 'Na lijsttrekker Pechtold drie vrouwen bovenaan lijst D66', *de Volkskrant*, 7 november 2016, <https://www.volkskrant.nl/nieuws-achtergrond/na-lijsttrekker-pechtold-drie-vrouwen-bovenaam-lijst-d66~b5c7329f/> (7 juni 2021).

<sup>8</sup> Liza Mügge & Zahra Runderkamp (red.), *Op weg naar een betere m/v balans in politiek en bestuur* (Universiteit van Amsterdam 2019) 14.

<sup>9</sup> Miki Caul, 'Political parties and the adoption of candidate gender quotas: a cross-national analysis', *The Journal of Politics* 63 (2001) 4, 1217.

Hoewel meer partijen zich over dit onderwerp hebben uitgesproken, worden door tijdgebrek en jaar van oprichting slechts deze drie partijen geanalyseerd. De Partij van de Arbeid wordt in de analyse meegenomen omdat het de eerste Nederlandse politieke partij is geweest die een gender quotum invoerde op kieslijsten (1987).<sup>10</sup> Daarnaast heeft de partij lang een feministische afdeling gehad, de Rooie Vrouwen.<sup>11</sup> GroenLinks is eind 1990 opgericht door middel van een fusie tussen vier politieke partijen,<sup>12</sup> deze partij wordt in het onderzoek meegenomen vanwege uitgesproken focus op evenredige vertegenwoordiging van de voorlopers van de partij en de huidige partij.<sup>13</sup> Tot slot wordt D66 in het onderzoek meegenomen omdat de partij is opgericht aan het begin van de tweede feministische golf, waarbij een van de speerpunten van de partij gelijkwaardigheid was en nog steeds is.<sup>14</sup> Sinds 2015 is er een vrouwenafdeling opgericht, het Els Borst netwerk. Een netwerk dat zich onder andere actief inzet voor meer vrouwen en diversiteit in de politiek.<sup>15</sup> Emanciperend activisme ligt ten grondslag aan alle drie de partijen, omdat alles in het kader van de (klasse) strijd stond.

Vanuit de vraagkant van het vraag en aanbod model is door deze partijen dus actief geselecteerd op vrouwen. Omdat het onderzoek over een langere periode gaat zal de invloed van maatschappelijke factoren naar voren komen. Zo zou de invloed van vrouwelijk activisme binnen een partij een significant effect kunnen hebben gehad op het selectieproces van partijen.<sup>16</sup>

Het is belangrijk om deze ontwikkeling in vergelijkend perspectief te plaatsen. Een van de landen die al vroeg een koploperspositie had op het gebied van aantal vrouwen in de politiek is Finland.<sup>17</sup> Het electorale systeem lijkt op dat van Nederland. Finland maakt geen gebruik van genderquota's en heeft wel de koploperspositie weten te behouden.<sup>18 19</sup> Waar Finland op 1 april 2021 met 46% vrouwelijke 'lager huis' leden op plaats twaalf stond van de

---

<sup>10</sup> Mügge & Runderkamp (red.), *Op weg naar een betere m/v balans in politiek en bestuur*, 14.

<sup>11</sup> Redactie, 'Vrouw kan nu zonder Rooie Vrouwen' *de Volkskrant*, 10 februari 1995, <https://www.volkskrant.nl/nieuws-achtergrond/vrouw-kan-nu-zonder-rooie-vrouwen~b8d11e94/> (7 juni 2021).

<sup>12</sup> Jantine Oldersma, 'High tides in a low country: gendering political representation in the Netherlands', in Joni Lovenduski (red.), *State Feminism and Political Representation* (Cambridge 2005) 154.

<sup>13</sup> Caul, 'Political parties and the adoption of candidate gender quotas', 1221.

<sup>14</sup> DNPP, D66, De uitgangspunten van Democraten66, (D66 2000).

<sup>15</sup> D66, 'Els Borst netwerk' (versie 9 januari 2021), <https://elsborstnetwerk.d66.nl/over-het-els-borst-netwerk/> (21 januari 2021).

<sup>16</sup> Miki Caul, 'Women's representation in parliament. The role of political parties' *Party Politics* 5 (1999) 1, 79-98, aldaar, 82-83.

<sup>17</sup> Ian McAllister & Donley Studlar, 'Electoral systems and woman's representation: a long-term perspective', *Representation* 39 (2007) 1, 3-14, aldaar 5-6.

<sup>18</sup> Ibid.

<sup>19</sup> Caul, 'Political parties and the adoption of candidate gender quotas', 1220-1221.

wereldwijde maandelijkse ranglijst van aantal vrouwen in het nationale parlement, stond Nederland met 39.3% op plaats 28.<sup>20</sup>

Beide electorale systemen zijn een parlementaire democratie met een meer partijen systeem. Een verschil tussen de systemen is dat het parlement in Finland een eenkamer parlement is terwijl het parlement in Nederland uit twee kamers bestaat.<sup>21</sup> Allebei de landen hebben een systeem van evenredige vertegenwoordiging en een vorm van kieskringen.<sup>22 23 24</sup> Beide landen hebben bij verkiezingen een open lijst systeem waarbij er naast de stem voor een partij ook op een persoon wordt gestemd. Bij het maken van deze keus voor een kandidaat kan gendervoorkeur een rol spelen.<sup>25</sup> Daarom is Finland een interessante casus om de Nederlandse situatie mee te vergelijken en zo te verklaren waarom Nederland achterop is geraakt maar Finland niet.

## Indeling

In het eerste hoofdstuk wordt de gebruikte theorie en methodologie uiteengezet. In een volgend hoofdstuk is een asymmetrische vergelijking gemaakt met Finland om de situatie in Nederland in internationaal perspectief te plaatsen. Vervolgens wordt een onderscheid gemaakt tussen drie periodes. De eerste periode begint in 1967 en eindigt in 1984. In 1967 wordt het artikel 'Het onbehagen bij de vrouw' van feministe Joke Smit, gepubliceerd. Dit artikel wordt gezien als het startjaar van de tweede feministische golf.<sup>26</sup> Een maatschappelijke beweging die heeft bijgedragen aan de problematisering van het lage percentage vrouwelijke volksvertegenwoordigers. De tweede periode loopt van 1985 tot 2003. Deze periode omvat een grote groei van het percentage vrouwen in de Tweede Kamer en het ingrijpen van de overheid in partijbeleid door het aanbieden van subsidie om het aantal vrouwen op politieke posities te vergroten. In de laatste periode, van 2003 tot 2021, is het percentage relatief tot de twee eerdere periodes gestabiliseerd en is er een opkomst te zien van initiatieven die vrouwen stimuleren zich verkiesbaar te stellen.

---

<sup>20</sup> IPU Parline, 'Monthly ranking of woman in national parliaments' [Monthly ranking of women in national parliaments | Parline: the IPU's Open Data Platform](#) (25 mei 2021). Geselecteerd op april 2021.

<sup>21</sup> Anne Maria Holli & Johanna Kantola, 'A politics for presence: state feminism, woman's movements and political representation in Finland', in Joni Lovenduski, *State Feminism and Political Representation* (Cambridge University Press, 2005) 62-84, 62.

<sup>22</sup> Ibid.

<sup>23</sup> Oldersma, 'High tides in a low country', 170.

<sup>24</sup> ACE Electoral Knowledge Network, 'Electoral Systems. Finland: Candidate choice and party proportionality', [https://aceproject.org/main/english/es/esy\\_fi.htm](https://aceproject.org/main/english/es/esy_fi.htm) (12 maart 2021).

<sup>25</sup> Holli & Kantola, 'A politics for presence', 62.

<sup>26</sup> Joke Kool-Smit, 'Het onbehagen bij de vrouw', *De Gids* 112 (1967) 267-281. Herdrukt in: Joke Smit, *Er is een land waar vrouwen willen wonen*. Teksten 1967-1984 (Amsterdam 1984) 15-43.

Ieder hoofdstuk over een periode bevat een korte historiografie, vervolgens wordt uiteengezet hoe de kieslijsten voor de Tweede Kamer verkiezingen er uitzagen. Daarna wordt ingegaan op hoe het selectieproces van vrouwen die op die kieslijsten stonden is verlopen en op basis waarvan zij zijn geselecteerd. Tot slot volgt de conclusie met een bespreking van de gevonden mechanismen en een antwoord op de vraag; *Wat zijn de mechanismen achter de fluctuatie van het aantal vrouwen op de kieslijsten voor de Tweede Kamer van 1967 tot 2021?*



## Theorie

In literatuur over onderzoeken naar de oorzaken van een politieke genderkloof is de dominante benadering het model van vraag en aanbod aangaande de selectie van kandidaten.<sup>27</sup> Vanuit onderzoeken die dit model gebruiken komen oorzaken naar voren die kunnen verklaren waarom er een laag aanbod vrouwelijke volksvertegenwoordigers zou zijn. Namelijk een combinatie van de kwalificaties van de groep vrouwen die zich verkiesbaar stelt en de vraag vanuit politieke partijen naar vrouwelijke kandidaten.<sup>28</sup>

Eerder historisch onderzoek naar de Nederlandse situatie heeft aangetoond dat onder andere vrouwenorganisaties, politieke partijen en overheidsbeleid invloed hebben gehad op de groei in politieke betrokkenheid van vrouwen tot 2003.<sup>29</sup> Sinds 2003 is het percentage vrouwen in de Tweede Kamer tussen de 34 en 41% gebleven. Daarmee is de gestage groei van het aantal vrouwen in de Tweede Kamer van 1967 tot 2002 gestagneerd.

Daarbij wordt in eerder onderzoek gekeken naar het percentage verkozen vrouwen, waarbij het selectieproces van kieslijsten achterwege wordt gelaten. Dit is een cruciaal stadium is om vrouwen daadwerkelijk verkozen te krijgen.<sup>30</sup> Daarom wordt in de analyse van deze scriptie gepoogd de verschillen te verklaren tussen de groep vrouwen die het ambiert om op een kieslijst te komen, het percentage vrouwen op de kieslijst en het percentage vrouwen dat uiteindelijk is verkozen. De verschillen in deze percentages laten de bereidheid van politieke partijen zien om vrouwen niet enkel op de lijst te zetten maar ook op verkiesbare plekken te zetten.

Wanneer het vraag en aanbod model vanuit economisch perspectief wordt bekeken kan er vanuit worden gegaan dat door de invloed van marktwerking uiteindelijk een equilibrium zal ontstaan tussen de vraag en het aanbod.<sup>31</sup> Het gebrek aan vrouwelijke representatie in de politiek laat zien dat dit niet het geval is. Er zijn beperkingen die er voor zorgen dat dit equilibrium niet bereikt wordt. Binnen het aanbod aan kandidaten wordt al meerdere keren wordt geselecteerd voordat iemand daadwerkelijk op een kieslijst staat. Zoals politicoloog Ies Lipschits omschrijft, “de politieke partijen selecteren uit miljoenen potentiële

---

<sup>27</sup> Krook, ‘Why are fewer women than men elected?’, 156.

<sup>28</sup> Krook, ‘Why are fewer women than men elected?’, 166.

<sup>29</sup> Monique Leyenaar, *Political Empowerment of Women: The Netherlands and Other Countries* (Leiden 2004) 148.

<sup>30</sup> Julie Ballington en Azza Karam, *Women in Parliament. Beyond Numbers* (Stockholm: Trydells Tryckeri, 2005), 93/94.

<sup>31</sup> Krook, ‘Why are fewer women than men elected?’, 157.

kandidaten enkele honderden en de kiesgerechtigden stellen uit die enkele honderden kandidaten de Tweede Kamer samen.”<sup>32</sup>

De selectie van de kandidaten voor de kieslijst wordt in de partijen die aan bod komen in dit onderzoek doorgaans gedaan door een adviescommissie kandidaatstelling. Zo een commissie stelt een advieslijst samen die zij voorlegt aan de leden en/of aan het bestuur van de partij. Bij het samenstellen van deze advieslijst kijkt de commissie voornamelijk naar de mensen die zich hebben aangemeld als kandidaat bij de partij.<sup>33 34 35</sup> Voor de leden van deze commissies is het onmogelijk al deze aspirant kandidaten persoonlijk te kennen. Deze selectie wordt gedeeltelijk gemaakt op basis van achtergrond karakteristieken, zoals opleidingsniveau en eerdere ervaring.<sup>36</sup> Daarbij kan het ook nog zijn dat mensen die zich niet zelf hebben gekandideerd worden benaderd of zij toch op de lijst willen.

De kandidatenselectie wordt hiermee ‘verstoord’. Een deel van deze verstoring is te wijten aan de invloed van gender. Gender, de sociale betekenis die gegeven wordt aan de biologische sekse verschillen, beïnvloedt de politieke markt in het nadeel van vrouwen.<sup>37</sup> Het klassieke voorbeeld hiervan is dat vrouwen later actief en passief stemrecht kregen dan mannen.<sup>38</sup>

Naast deze externe gender invloeden die vrouwen kunnen tegenhouden de politiek in te gaan zijn er ook interne invloeden. Zo zijn er stereotype eigenschappen die gekoppeld worden aan gender. Mannelijke stereotype eigenschappen zijn competitief, overtuigend en besluitvaardig. En vrouwelijke stereotype eigenschappen sympathiek, verbindend en luisterend. Deze stereotype eigenschappen kunnen bewust of onbewust invloed hebben op hoe mannen en vrouwen verschillend reageren in soortgelijke situaties. Zo zouden vrouwen zich pas geschikt vinden voor een functie als zij aan alle eisen voldoet. Terwijl de man zichzelf al geschikt acht wanneer hij aan 60% van de eisen voldoet.<sup>39</sup> De invloed van gender zorgt voor ruis in het vraag en aanbod model aangaande vrouwelijke politici.<sup>40</sup>

---

<sup>32</sup> Ies Lipschits, ‘De politieke partij en de selectie van kandidaten’ *Sociologische Gids* 10 (1963) 5, 273-381, aldaar 273-274.

<sup>33</sup> D66, ‘Kandidaatstellingsformulier TK’ <https://d66.nl/partij/verkiezingen/kandidaatstellingsformulier/> (17 maart 2021).

<sup>34</sup> GroenLinks, ‘Commissies’ <https://groenlinks.nl/onze-partij/commissies> (17 maart 2021).

<sup>35</sup> Partij van de Arbeid, ‘Dit zijn onze commissies voor het verkiezingsprogramma en de kandidaatstelling Tweede Kamer,’ <https://www.pvda.nl/vereniging/programmaenadviescommissiekandidaatstelling/> (17 maart 2021).

<sup>36</sup> Krook, ‘Why are fewer women than men elected?’, 159.

<sup>37</sup> Krook, ‘Why are fewer women than men elected?’, 162.

<sup>38</sup> Atria, ‘Factsheet december 2017. Vrouwen in de Politiek’ (versie december 2017) [Factsheet-Vrouwen-in-de-politiek-online.pdf](#) (17 maart 2021).

<sup>39</sup> Wouters, *Zijkant van de macht*, 67.

<sup>40</sup> Wouters, *Zijkant van de macht*, 53.

## Methodologie

Om te onderzoeken hoe vrouwelijke kandidaten voor de Tweede Kamer zijn geselecteerd en op basis waarvan is een kwalitatief onderzoek uitgevoerd. Hiervoor zijn van drie (gekozen) politieke partijen de kieslijsten van de Tweede Kamer verkiezingen tussen 1967 en 2021 geanalyseerd.

Daarbij deed zich een probleem voor. Bij deze analyse missen de gegevens voor de verkiezingen van 1967, 1972, 1977 en 1981. Dit is te wijten aan de registratie van de kieslijsten. Enkel de voorletter en de achternaam staan op de kieslijsten. Van enige andere indicatie of de kandidaat een man of een vrouw is, is geen sprake. Bij alle kandidatenlijsten vanaf 1982 is ofwel de voornaam vermeld of staat er een (m) of (v) achter de naam om het geslacht van de kandidaat aan te duiden.

Voor een overzicht van de kandidatenlijsten per verkiezing zijn de officiële verkiezingsuitslagen geraadpleegd.<sup>41</sup> Rekening houdend met tijdsdruk is niet gekozen voor een gemiddelde van alle 21 kieskringen. Bij het tellen van de vrouwelijke kandidaten per kieslijst is voor iedere verkiezing gekeken naar kieskring 1.<sup>42</sup> Alleen in de jaren 1977 en 1981 is er voor de PvdA lijsten gebruikgemaakt van kieskring 2<sup>43</sup> omdat er in kieskring 1 te weinig kandidaten vermeld stonden om een representatief beeld te vormen.

Na deze analyse is gekeken naar het tot stand komen van de kieslijsten. Dit is gedaan door middel van interviews met vrouwen die op die lijsten op (relatief) verkiesbare plekken stonden. Deze vrouwen zijn dus ofwel verkozen of hadden een plek op de lijst die niet ver afweek van het aantal zetels dat een partij bij die verkiezingen haalde. Sommige van deze Kamerleden zijn lid geweest van adviescommissies kandidaatstelling en konden dus aanvullende informatie geven over het tot stand komen van kieslijsten. Waar dit primaire bronmateriaal geen compleet beeld gaf is gekeken naar partijdocumenten, boeken en kranten.

Het onderzoek is een asymmetrisch comparatief historisch onderzoek waar Nederland aan de hand van secundaire *within case* methode, oftewel door gebruik van secundair bronmateriaal, wordt vergeleken met Finland.

Het onderzoek naar de situatie in Nederland is tweeledig. Literatuur laat zien dat vrouwenorganisaties, politieke partijen en de overheid invloed hebben op het aantal vrouwen in de Tweede Kamer. Zoals uiteengezet in het theoretische hoofdstuk ontbreekt daarin het aantal vrouwen dat zichzelf aanmeld voor de kandidatenlijst van een partij. In dit onderzoek

---

<sup>41</sup> Te vinden op [www.verkiezingsuitslagen.nl](http://www.verkiezingsuitslagen.nl)

<sup>42</sup> Kieskring 1 was 1967 tot 1989 's-Hertogenbos. Sinds de verkiezingen van 1994 is kieskring 1 Groningen.

<sup>43</sup> Kieskring 2 was in 1977 en 1981 Tilburg.

wordt er gebruik gemaakt van interne vergelijking aan de hand van *oral history* en, voor zover mogelijk tijdens de coronacrisis, partijdocumenten van de periode 1967-2021. Om een beeld te schetsen van dergelijke aantallen en de invloed die partijbeleid daar op had, en de mechanismen achter de fluctuatie van het aantal vrouwen op de kieslijsten voor de Tweede Kamer, zoals beschreven in de onderzoeksvraag. Interne vergelijking is een *primary within case* methode.<sup>44</sup> Dit houdt in dat het primaire bronmateriaal, de interviews en partijdocumenten, met elkaar vergeleken worden om te ontdekken hoe de fluctuatie in het aantal vrouwen op de kieslijsten voor de Tweede Kamer verklaard kan worden.

Er is gebruik gemaakt van de *oral history* methode omdat dat de enige manier is om een beeld te krijgen van de motivatie van vrouwen om zich aan te melden voor de kandidatenlijst. In totaal zijn twaalf vrouwelijk (oud-) Kamerleden geïnterviewd. Als gevolg van Corona waren tien interviews online of telefonisch, de andere interviews waren live. Bij het afnemen van de interviews is rekening gehouden met de regels die de American Historical Association, terug te vinden in het boek *Doing Oral History* van Donald Ritchie.<sup>45</sup> In navolging van deze regels zijn alle interviews opgenomen en zijn de transcripties beschikbaar gesteld aan de correctors van deze scriptie.

Bij de selectie van oud Kamerleden is gebruik gemaakt van *purposive sampling*, de vrouwen zijn geselecteerd op basis van karakteristieken die relevant waren voor de onderzoeksvraag.<sup>46</sup> Drie van deze vrouwen hebben deel uitgemaakt van een kandidaatstellingscommissie voor de Tweede Kamer. Hier is niet op geselecteerd maar was een waardevolle bijkomstigheid aangezien zij veel konden vertellen over de selectieprocedure van de partijen en hoe die in de praktijk vorm krijgen.

De keus voor deze vrouwen is gebaseerd op de periode waarin zij in de Kamer zaten, waarbij geprobeerd is een zo gelijkmatig mogelijke verdeling te maken over de periode die onderzocht wordt en de politieke partijen. Het een uitdaging contactgegevens te vinden van vrouwen die in de periode 1967-1984 Kamerlid waren en hen te bereiken. Daarom is ook gebruik gemaakt van *snowball sampling*,<sup>47</sup> na interviews werd de geïnterviewde gevraagd of zij contactgegevens hadden van andere oud Kamerleden, of mijn verzoek tot een interview aan hen zouden willen voorleggen. Hierbij werd naar specifieke vrouwen gevraagd, die bijvoorbeeld genoemd waren in het interview, of in dezelfde periode Kamerlid waren. Een

---

<sup>44</sup> Matthew Lange, *Comparative Historical Methods* (London 2013) 58-60.

<sup>45</sup> Donald Ritchie, *Doing Oral History* (Oxford 2014) 103-104.

<sup>46</sup> Alan Bryman, *Social research methods* (Oxford 2012) 418.

<sup>47</sup> *Ibid.*, 424.

nadeel van deze aanpak was dat er niet voldaan kon worden aan de meest logische wijze om de vrouwen die het langst geleden Kamerlid zijn geweest als eerste te interviewen.<sup>48</sup>

Naast oud Kamerleden is er een interview geweest met Hedy d'Ancona. Hoewel zij geen Tweede Kamerlid is geweest heeft zij door haar functies als Eerste Kamerlid (1974-1981) en staatssecretaris voor Emancipatie (1981-1982) veel ervaring op het Binnenhof. Daarbij maken haar sleutelrol in de tweede feministische golf en lange loopbaan binnen de PvdA haar kijk op het onderwerp van deze scriptie een relevante aanvulling. Voor een overzicht van alle interviews en periodes dat deze vrouwen Kamerlid waren, zie bijlage 1.

Er is voor alle interviews gebruik gemaakt van een vooraf gemaakte vragenlijst. Bij elk interview is dezelfde vragenlijst gebruikt maar is er op sommige punten meer ingegaan. Waar de nuances lagen hing af van het profiel dat voorafgaande aan de interviews is opgesteld. Om zo vertrouwd te worden met de loopbaan en geschiedenis van de geïnterviewden.<sup>49</sup> Daarbij was een aparte vragenlijst voor de oud Kamerleden die zelf deel uit hebben gemaakt van een kandidaatstellingscommissie.

Het nadeel van de *oral history* methode is dat persoonlijke verhalen worden verteld. Deze zijn niet objectief en kunnen door de tijd gekleurd zijn. Herinneringen waar over verteld wordt kunnen door anderen destijds heel anders zijn ervaren of achteraf anders worden herinnerd. Het doel van het onderzoek is niet geweest om te kunnen generaliseren, maar om een beeld te krijgen van welke mechanismen een rol spelen bij de beslissing om al dan niet te kandideren.

Bij het gebruik van partijdocumenten moet de kanttekening worden gemaakt dat notulen geen reproductie zijn van het gesprek dat is gevoerd. Waar relevant, is daarom naar krantenartikelen verwezen. Deze artikelen laten zien wat indertijd als nieuwswaardig werd gezien en zullen meer de nadruk leggen op kwesties die politieke partijen mogelijk zelf niet in de overlevering hebben vastgelegd. Zo kan een regelement van een partij een verandering in de kandidatenselectie procedure bevatten maar geven krantenartikelen meer inzicht in wat aan de wijziging vooraf is gegaan en wat voor invloed een wijziging kan hebben.

In dit onderzoek wordt het belang van diversiteit in politiek vertegenwoordigende organen enkel gekoppeld aan de man/vrouw verhouding in de Tweede Kamer. Er zijn echter veel meer diversiteitskenmerken van belang die een rol spelen in de representatie van de bevolking. Een van de bekendste criteria van politieke partijen is de woonplaats van een kandidaat, waarbij de Randstad vaak oververtegenwoordigd is. In verdere analyse is

---

<sup>48</sup> Ritchie, *Doing Oral History*, 77.

<sup>49</sup> Ritchie, *Doing Oral History*, 74.

intersectionaliteit, het idee dat delen van je identiteit elkaar beïnvloeden een belangrijke component.<sup>50</sup> Zo zijn naast vrouwen mensen met een niet-westerse achtergrond en mensen met een handicap in het parlement ondervertegenwoordigd. Laat staan Kamerleden die meerdere van deze kenmerken hebben. Dit terwijl een diverser parlement zorgt voor betere besluitvorming omdat meer perspectieven worden meegenomen.<sup>51</sup>

---

<sup>50</sup> Gloria Wekker, “Still Crazy After All Those Years. Feminism for the new millennium” *European Journal of Woman’s Studies* 11 (2004): 4, 487-500, aldaar 496.

<sup>51</sup> Valentijn de Hingh, ‘Hoe diverser de Tweede Kamer, hoe beter de besluiten – en hoe rechtvaardiger onze samenleving’ (versie 11 maart 2021) <https://decorrespondent.nl/12187/hoe-diverser-de-tweede-kamer-hoe-beter-de-besluiten-en-hoe-rechtvaardiger-onze-samenleving/18697033147947-799bc16e> (3 juni 2021).

## De Finse vergelijking

Als voorbeeld voor een gestage groei van het aantal vrouwen in een landelijk parlement worden vaak de Noord Europese landen genoemd. Nederland heeft lange tijd dezelfde koploperspositie gehad,<sup>52 53</sup> maar is achterop geraakt. Nederland stond op de maandelijkse ranglijst van de *inter-parliamentary union* over vrouwen in nationale parlementen in januari 2021 op plek 41. Terwijl Noord Europese landen als Denemarken (plek 25), Noorwegen (plek 14), Finland (plek 11) en Zweden (plek 7) beduidend beter scoorden.<sup>54</sup> Het verschil met Zweden en Noorwegen kan verklaard worden door de quota die in beiden landen door vier politieke partijen zijn aangenomen,<sup>55 56 57</sup> is dit in Denemarken en Finland niet het geval.<sup>58 59</sup> Verdere vergelijking wordt gemaakt tussen Nederland en Finland omdat Finland het op de ranglijst beter doet dan Denemarken en het Finse electorale systeem goed te vergelijken is met het Nederlandse systeem.

Finland is in 1906 als relatief autonoom hertogdom van het Russische rijk de eerste regio in Europa waar vrouwen stemrecht krijgen en verkozen mogen worden.<sup>60 61</sup> In andere Europese landen, zoals Engeland, begint dan een beweging op gang te komen om vrouwen actief en passief kiesrecht te geven.<sup>62</sup> In 1917 roept Finland de onafhankelijkheid uit.<sup>63</sup> Door die nieuwe start in Finland zal in dit hoofdstuk de situatie rondom het aantal vrouwen in het parlement in Nederland vergeleken worden met dat van Finland. In dit hoofdstuk wordt eerst een vergelijking gemaakt tussen beide electorale systemen, vervolgens worden de verschillen op een aantal sociaal economische gebieden tussen Nederland en Finland uitgelicht om zo een

---

<sup>52</sup> Tweede Kamer der Staten Generaal, 'Meerjarenbeleidsplan Emancipatie 2006-2010. Emancipatie: Vanzelfsprekend, maar het gaat niet vanzelf!' 34.

<sup>53</sup> McAllister & Studlar, 'Electoral systems and women's representation', 5-6.

<sup>54</sup> IPU Parline, 'Montly ranking of woman in national parliaments' [Monthly ranking of women in national parliaments | Parline: the IPU's Open Data Platform](#) (10 maart 2021). Geselecteerd op januari 2021.

<sup>55</sup> International Institute for Democracy and electoral assistance, 'Gender Quotas Database. Sweden', <https://www.idea.int/data-tools/data/gender-quotas/country-view/261/35> (12 maart 2021).

<sup>56</sup> International Institute for Democracy and electoral assistance, 'Gender Quotas Database. Norway', <https://www.idea.int/data-tools/data/gender-quotas/country-view/228/35> (12 maart 2021).

<sup>57</sup> Anne Maria Holli & Hanna Wass, 'Gender-based voting in the parliamentary elections of 2007 in Finland', *European Journal of Political Research* 49 (2010) 1, 598-630, aldaar 598.

<sup>58</sup> Caul, 'Political parties and the adoption of candidate gender quotas', 1220.

<sup>59</sup> Holli & Wass, 'Gender-based voting in the parliamentary elections of 2007 in Finland', 598, 599.

<sup>60</sup> ACE Electoral Knowledge Network, 'Electoral Systems. Finland: Candidate choice and party proportionality', [https://aceproject.org/main/english/es/esy\\_fi.htm](https://aceproject.org/main/english/es/esy_fi.htm) (12 maart 2021).

<sup>61</sup> Salla Korpela, 'When everyone got to vote' (versie 2011) <https://finland.fi/life-society/when-everyone-got-the-vote/> (12 maart 2021).

<sup>62</sup> Hanneke Hoekstra, *De dictatuur van de petticoat. Vrouwen en macht in de Britse politiek 1900-1940* (Amsterdam 2011) 11-15.

<sup>63</sup> Salla Korpela, 'When everyone got to vote' (versie 2011) <https://finland.fi/life-society/when-everyone-got-the-vote/> (5 juni 2021).

beeld te kunnen schetsen van waarom het percentage vrouwen in het Finse parlement zo veel hoger is dan in het Nederlandse.

Hoewel de electorale systemen van Nederland en Finland dezelfde kenmerken vertonen zijn er een aantal andere factoren waarin de landen wezenlijk verschillen. Zo noemen Finse politicologen Anne Maria Holli en Hanna Wass dat sociaal economische factoren en het bestaan van sterke politieke vrouwenorganisaties meespelen in de aanhoudende stijging van het aantal vrouwelijke politici op landelijk niveau.<sup>64</sup> Een sociaal economische factor zoals het onderwijsniveau van vrouwen in Nederland doet niet onder voor dat van Finland. Maar zij noemen ook het hoge percentage voltijd arbeidsparticipatie van vrouwen in Finland<sup>65</sup> terwijl in Nederland veel vrouwen deeltijd werken.<sup>66</sup> Andere sociaal economische factoren die in Finland hebben bijgedragen aan de toeloop van vrouwelijke Finse politici zijn de vroege arbeidsparticipatie van vrouwen, de vroege komst van sociale wetgeving en de grote invloed van vrouwenorganisaties.

De arbeidsparticipatie van vrouwen in Finland is hoger dan in Nederland.<sup>67</sup> Dit komt door het verschil tussen full time en part time werk.<sup>68</sup> De hogere arbeidsparticipatie van vrouwen in Finland is een gevolg van de vroege arbeidsparticipatie van Finse vrouwen. Tijdens de Winteroorlog van 1939 en de Tweede Wereldoorlog stijgt de arbeidsparticipatie van vrouwen in Finland flink, een trend die doorzette na het einde van de oorlog.<sup>69</sup> Daarbij was gelijkheid in het onderwijs een impuls voor de stijging van het aantal vrouwen op de arbeidsmarkt. Door de grote dunbevolkte delen in Finland was het niet haalbaar om scholen ongemengd te laten zoals toen internationaal gebruikelijk was.<sup>70</sup> De stijging van het aantal vrouwen op de arbeidsmarkt en het gemiddeld vrij hoge onderwijsniveau dat vrouwen genoten ging gepaard met een stijging van het aantal vrouwen in het parlement.<sup>71</sup>

In tegenstelling tot Finland waren werkende vrouwen in Nederland een uitzondering en vermeed de overheid actief dat gehuwde vrouwen het recht zouden krijgen om na het

---

<sup>64</sup> Holli & Wass, 'Gender-based voting in the parliamentary elections of 2007 in Finland', 604.

<sup>65</sup> Ibid.

<sup>66</sup> Marion van den Brakel & Ans Merens, 'Hoe doet Nederland het ten opzichte van andere EU-landen?' (versie 14 december 2018), <https://digital.scp.nl/emancipatiemonitor2018/hoe-doet-nederland-het-ten-opzichte-van-andere-eu-landen/> (26 maart 2021).

<sup>67</sup> European Institute for Gender Equality, 'Comparing work/participation scores for the 2020 edition' <https://eige.europa.eu/gender-equality-index/2020/compare-countries/work/1/bar> (26 maart 2021).

<sup>68</sup> Marion van den Brakel & Ans Merens, 'Hoe doet Nederland het ten opzichte van andere EU-landen?' (versie 14 december 2018), <https://digital.scp.nl/emancipatiemonitor2018/hoe-doet-nederland-het-ten-opzichte-van-andere-eu-landen/> (26 maart 2021).

<sup>69</sup> Aura Korppi-Tommola, *Women's role in the Finnish democracy building. The Finnish experience* (Ministry of foreign affairs of Finland 2014) 11, 13.

<sup>70</sup> Ibid., 10.

<sup>71</sup> Ibid., 12.



huwelijk te blijven werken. In 1957 werd het verbod op arbeid voor gehuwde vrouw officieel afgeschaft.<sup>72</sup> In hetzelfde jaar werd de handelingsonbekwaamheid van gehuwde vrouwen afgeschaft.<sup>73</sup> Daarbij bleef het effect van de Eerste en Tweede Wereldoorlog op de arbeidsparticipatie van vrouwen in Nederland uit. Er waren niet zo veel mannenlevens verloren gegaan dat er een gat viel op de arbeidsmarkt dat, zoals in sommige andere landen, vervolgens opgevuld moest worden door vrouwen.<sup>74</sup> Het huisvrouwenbestaan werd daarbij in de tijd van de wederopbouw door de politiek aangemoedigd, met het gezin als centrum van de wederopbouw en de gehuwde vrouw als synoniem aan huisvrouw.<sup>75</sup> De inhaalslag op het gebied van onderwijs kwam in Nederland pas later op gang. Zo krijgen meisjes pas na de Tweede Wereldoorlog volledige toegang tot alle vormen van onderwijs.<sup>76</sup>

In Finland was de komst van sociale wetgeving een bijkomstigheid van de hoge arbeidsparticipatie onder vrouwen en de aanwezigheid van vrouwen in het parlement. Zo is zwangerschapsverlof eind jaren '40 vastgelegd en zijn vaders in deze wetgeving betrokken door middel van ouderschapsverlof eind jaren '70.<sup>77</sup> Om het werk buitenshuis voor vrouwen met kinderen mogelijk te maken is kinderopvang in Finland al vroeg geregeld. In '73 werd een wet aangenomen die gemeenten verplicht stelde om kinderopvang te regelen voor iedereen die het nodig had. Later is deze wet zo aangepast dat het recht op opvang bij het kind legde in plaats van bij de ouders.<sup>78 79</sup>

In Nederland is de sociale zekerheid tot in de jaren '80 gericht op het kostwinnersmodel. Het kostwinnersmodel hield in dat de man in het gezin werkte, geld verdiende en de vrouw thuisbleef om het huishouden op zich te nemen.<sup>80 81</sup> Hier kwam verandering in als gevolg van Europese richtlijnen uit 1975. Dit vergde een aanpassing in de sociale zekerheid. Deze stuitte op weerstand stuitte in het parlement. De wetgeving veranderen werd zelfs door een ambtenaar omschreven als 'verplicht nummer' dat werd

---

<sup>72</sup> Ina Brouwer, *Aan geen gehuurde borst werd ooit een kind gevoed* (Amsterdam 2010) 183.

<sup>73</sup> Alies Pegtel, 'Handelingsonbekwaamheid van vrouwen' (versie april 2016) <https://www.historischnieuwsblad.nl/handelingsonbekwaamheid-van-vrouwen/> (5 juni 2021).

<sup>74</sup> Brouwer, *Aan geen gehuurde borst werd ooit een kind gevoed*, 202.

<sup>75</sup> *Ibid.*, 204.

<sup>76</sup> *Ibid.*, 211.

<sup>77</sup> Korppi-Tommola, *Women's role in the Finnish democracy building*, 14.

<sup>78</sup> *Ibid.*, 15-16.

<sup>79</sup> Arja Alho, 'Women active participants in the politics of Finland – yet problems remain', *Canadian Women Studies* 9 (1988) 2, 45-47, aldaar 47.

<sup>80</sup> Joyce Outshoorn, 'Half werk. Vrouwenbeweging, emancipatie en politiek in Nederland 1950-1990', *Leidschrift* 17 (2002) 2, 35-51, aldaar 35.

<sup>81</sup> Anneke van Doorne-Huiskes e.a. *Van privéprobleem tot overheidszorg. Emancipatiebeleid in Nederland* (Zoetermeer 2017) 55-56.

opgelegd door de Europese Economische Gemeenschap (EEG).<sup>82</sup> Tegenwoordig moet Nederland sociale wetgeving aanpassen wanneer dit door Europa wordt opgelegd. Nog steeds loopt Nederland zelden voor op Europese trends. Zo wordt betaald ouderschapsverlof in Nederland in 2021 verlengd onder druk van nieuwe Europese richtlijnen.<sup>83</sup>

Naast de aanwezigheid van vrouwen op de arbeidsmarkt en het volgen van onderwijs hebben vrouwenorganisaties een rol gespeeld in het aanmoedigen van vrouwen om politiek actief te worden en om op vrouwen te stemmen bij verkiezingen. Alle politieke partijen in Finland dragen hier aan bij. Iedere partij heeft een vrouwenafdeling die vrouwen helpt campagnes te organiseren, zich te kandideren en om in de politiek aandacht te vragen voor gender gelijkheid.<sup>84</sup> Een gebruik dat zijn vruchten heeft afgeworpen; zo stelde oud Fins parlementariër Arja Alho in 1988 dat alle 62 vrouwelijke parlementariërs op dat moment nauwe banden hadden met deze vrouwenorganisaties.<sup>85</sup>

De vrouwelijke Kamerleden in Nederland hadden destijds doorgaans banden met de vrouwenbeweging. Deze waren niet perse aan politieke partijen gelieerd.<sup>86</sup> Sommige politieke partijen hadden wel een invloedrijke vrouwenafdeling. De meest bekende, de Rooie Vrouwen, was gelieerd aan de Partij van de Arbeid. Deze afdeling werd in 1995 opgeheven, waarbij de feministische doelstellingen werden opgenomen in het partijbestuur.<sup>87</sup>

De Finse casus is dankzij de overeenkomsten in electorale systemen een relevante casus om Nederland mee te vergelijken. Sociaal economische factoren als arbeidsparticipatie van vrouwen, de komst van sociale wetgeving en de invloed van vrouwenorganisaties lijken grotendeels te verklaren waarom het percentage vrouwelijke parlementariërs in Finland is blijven groeien. Het deeltijdwerken, het vasthouden aan het kostwinnersmodel, de late komst van of het uitblijven van sociale wetgeving en de verminderde invloed van vrouwenorganisaties halverwege de jaren '90 schetsen waarom het in Nederland anders is gelopen. Wat deze sociaal economische factoren echter niet verklaren is het gedrag van politieke partijen in Nederland. Met name van de partijen die het lage percentage vrouwen in de politiek als probleem ervaren en daarmee stellen dat probleem aan te pakken.

---

<sup>82</sup> Ibid., 90-93.

<sup>83</sup> Rijksoverheid, 'Invoering van 2 maanden betaald ouderschapsverlof', <https://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/ouderschapsverlof/invoering-van-2-maanden-betaald-ouderschapsverlof> (7 april 2021).

<sup>84</sup> Korppi-Tommola, *Women's role in the Finnish democracy building*, 7-8.

<sup>85</sup> Alho, 'Women active participants in the politics of Finland – yet problems remain', 46.

<sup>86</sup> Leyenaar, *Political Empowerment of Women*, 132.

<sup>87</sup> Redactie, 'Vrouw kan nu zonder Rooie Vrouwen' *de Volkskrant*, 10 februari, 1995, <https://www.volkskrant.nl/nieuws-achtergrond/vrouw-kan-nu-zonder-rooie-vrouwen~b8d11e94/> (7 juni 2021).

Het verschil in het aantal vrouwelijke politici op landelijk niveau tussen Nederland en Finland is deels te verklaren aan de hand van sociaal economische factoren. Deze factoren verklaren echter niet het gedrag van politieke partijen in Nederland aangaande de kieslijsten voor de Tweede Kamer verkiezingen. Dit gedrag wordt in de volgende hoofdstukken uiteengezet en geanalyseerd.

## Periode 1: 1967-1984

Dit hoofdstuk biedt een analyse van de periode 1967 tot 1984. Eerst wordt een korte historiografie gegeven en de kandidatenselectie processen van de drie partijen uiteengezet. Vervolgens wordt gekeken naar het aantal verkozen vrouwen. Bij gebrek aan duidelijke kieslijsten en archivering van kandidaatstelling destijds ligt de nadruk op de maatschappelijke trends die de latere groei van het aantal vrouwelijke Kamerleden helpt verklaren. Zo noemt hoogleraar politicologie, Monique Leyenaar, in haar boek *Political Empowerment of Women: The Netherlands and other Countries* hoe vrouwenorganisaties, politieke partijen en de overheid invloed hebben gehad op de groei van de politieke betrokkenheid van vrouwen.<sup>88</sup> Zij kijkt in haar boek naar de problematisering van de ondervertegenwoordiging van vrouwen in Europese landen en waarom er in die landen meer ruimte gemaakt is voor vrouwen. Zij gebruikt daarbij de case studie van Nederland als voorbeeld voor obstakels die vrouwen moesten overwinnen en strategieën die zij gebruikten om dat te doen.<sup>89</sup> Hoewel zij in die analyse wel de invloed van politieke partijen als monopolie op de selectie van kandidaten op kieslijsten benoemt gaat zij verder niet in op het aantal vrouwen waaruit de partij kon selecteren.<sup>90</sup>

### De Tweede feministische golf

In 1967 werd de politiek vrijwel volledig gedomineerd door mannen, er waren niet alleen weinig vrouwen in de Tweede Kamer maar ook de leidende functies binnen politieke partijen werden door mannen vervuld.<sup>91</sup> Het jaar 1967 markeert het begin van de tweede feministische golf, met de publicatie van het artikel 'Het onbehagen bij de vrouw' van Joke Kool-Smit.<sup>92</sup> Deze feministische golf heeft gezorgd voor de groei van vrouwenbewegingen en haar invloed. Zoals aangegeven door Leyenaar is een gevolg van deze golf dat de vrouwenbeweging de politiek doelmatig wilde gebruiken om gelijkheid tussen man en vrouw te bewerkstelligen.<sup>93 94</sup> Zo was Hedy d'Ancona, een van de oprichtsters van de vrouwenbelangenorganisatie Man Vrouw Maatschappij (MVM), voor de Tweede Kamerverkiezingen in 1967 gevraagd voor een hoge plek op de kandidatenlijst van de PvdA. Deze kandidaatstelling gaf zij later op vanwege haar zwangerschap. Dit deed zij na navraag te

---

<sup>88</sup> Monique Leyenaar, *Political Empowerment of Women*, 148.

<sup>89</sup> Ibid., 10.

<sup>90</sup> Ibid., 164.

<sup>91</sup> Anneke Ribberink, 'Rebellerende Vrouwen' *S&D* (2004) 7/8, 92-99, aldaar 92.

<sup>92</sup> Kool-Smit, 'Het onbehagen bij de vrouw', 15-43.

<sup>93</sup> Ribberink, 'Rebellerende Vrouwen', 94.

<sup>94</sup> Outshoorn, 'Half Werk', 40, 41.

hebben gedaan in haar omgeving over de combinatie van het Kamerlidmaatschap en het hebben van kinderen. Dit werd haar sterk afgeraden.<sup>95</sup> Zoals Andrée van Es omschreef waren de vrouwelijke Kamerleden over het algemeen jong en kinderloos of al wat ouder waardoor het zorgen voor de kinderen geen fulltime baan meer was.<sup>96</sup>

Drie van de geïnterviewde vrouwen kwamen in deze periode in de Kamer. Allemaal in 1981. In datzelfde jaar kwam een roep om cultuurverandering op het Binnenhof. Bij de vrouwen die in 1981 werden verkozen zat ook het drietal met de geuzenaam Jelskeline. Dit waren PvdA Kamerleden Jeltje van Nieuwehoven, Eveline Herfkens en Elske ter Veld. Die poogden de mannencultuur die heerste op het Binnenhof te veranderen.<sup>97</sup>

### Partij van de Arbeid

Bij de PvdA hadden de gewesten veel invloed op de kieslijst. Niet alleen de advieslijst maar ook de uiteindelijke besluitvorming over de samenstelling van de kieslijst lag bij de gewesten.<sup>98</sup> Het bestuur had wel een adviserende functie. Zo blijkt uit het in 1971 gegeven advies aan de gewesten, over het profiel van vijf personen om op een verkiesbare plek te zetten. Bij deze profielen werd ook het ‘vrouwelijk element’ genoemd.<sup>99</sup> De representatie van vrouwen op de kieslijst was dus een zaak waar aandacht aan besteed werd. Dit zegt echter nog niks over het aantal vrouwen dat zich wilde kandideren.

Om kans te maken op een plek op de kieslijst konden mensen zich ofwel zelf melden, door andere leden bij de afdeling worden voorgedragen of door het partijbestuur worden voorgedragen. Vervolgens werd aan de voorgedragen of aangemelde kandidaten een bereidheidsverklaring toegestuurd. Pas als deze was ondertekend konden zij daadwerkelijk kandidaat gesteld worden.<sup>100</sup> In het partijarchief van de PvdA is van een aantal gewesten de aanmeldingen voor kandidaatstelling te vinden. Zo bleek in het gewest Rotterdam voor de verkiezingen van 1971 dat van de kandidaten die een bereidheidsverklaring hadden ondertekend 13% vrouw was. Waarbij hetzelfde percentage vrouwen voor de voorlopige kieslijst waren geselecteerd. Voor hetzelfde verkiezingsjaar waren in Leiden ook 13% van de bevestigde kandidaten vrouw, waarbij wederom 13% op de kieslijst werden geplaatst. Uit

---

<sup>95</sup> Hedy d’Ancona (2021). Interview met auteur op 8 april 2021, Amsterdam.

<sup>96</sup> Andrée van Es (2021). Interview met auteur op 30 april 2021, Amsterdam.

<sup>97</sup> Ribberink, ‘Rebellerende Vrouwen’, 95.

<sup>98</sup> Hella van de Velde, *Vrouwen van de partij. De integratie van vrouwen in politieke partijen in Nederland, 1919-1990* (Leiden 1994) 343.

<sup>99</sup> IISG, PvdA, inv. Nr 2115, brief aan afdelingen, afgevaardigden naar de gewestelijke vergaderingen, 16 feb 1971.

<sup>100</sup> IISG, PvdA, inv. Nr 2117, reglement kandidaatstelling 1974, III-1-3.

deze percentages blijkt dat het aandeel vrouwen dat zich aanmeldde voor de kieslijst werd vastgehouden bij de selectie van kandidaten. Daarbij is het van belang te vermelden dat bij sommige bereidheidsverklaringen de kandidaat de eis stelde om op een onverkiesbare plek geplaatst te worden.<sup>101</sup>

In 1977 voerde de PvdA, onder invloed van de vrouwenafdeling de Rooie Vrouwen,<sup>102</sup> een streefpercentage aangaande vrouwelijke kandidaten in. Dit hield in dat de kandidatenlijst zo moest worden opgesteld dat van de verkozen Kamerleden ten minste 25% vrouw was.<sup>103</sup> In 1977 was het percentage aanmeldingen voor de kandidaatstelling in Leiden voor 26% van vrouwen, in Dordrecht 20%.<sup>104</sup> Uit deze percentages blijkt dat het aanbod van vrouwen die de gewesten op de kieslijst konden plaatsen bij het ene gewest dichterbij het streefpercentage lag dan bij het andere gewest. Het percentage van 25% vrouw werd bij de verkiezingen niet gehaald. Hierbij is onduidelijk of dit te wijten is aan onwil van de partij om genoeg vrouwen hoog genoeg op de lijst te plaatsen of een gebrek aan vrouwen die het Kamerlidmaatschap ambiëerden.

In 1979 werd een advies uitgebracht aan het partijbestuur door de Commissie Evaluatie Kandidaatstelling Tweede Kamer. In dit advies werd het actief zoeken naar mogelijke kandidaten genoemd, waarbij wordt benadrukt dat het samenstellen van een kandidatenlijst die representatief is voor het profiel van de leden met deze procedure onmogelijk was. Hierbij werd de ondervertegenwoordiging van vrouwen als voorbeeld genoemd.<sup>105</sup> Er was weldegelijk een bewustzijn dat met deze manier van kandidatenselectie er niet aan de vraag van de partij voldaan kon worden om minimaal 25% vrouwen op de kieslijst te plaatsen.

Het moet voor de gewesten een uitdaging zijn geweest om op basis van de aanmeldingen én geschikte kandidaten op de kieslijst te plaatsen én te voldoen aan het streefpercentage van 25% vrouw. Het is onduidelijk in hoeverre de partij vrouwen heeft benaderd met de vraag of zij op de kieslijst wilden. Op die manier had de partij zich meer kunnen inzetten om aan het streefpercentage te voldoen. Dus de formele vraag van de partij was veranderd, maar of het aanbod aan deze vraag voldeed is onduidelijk. Grafiek 1 toont de

---

<sup>101</sup> IISG, PvdA, inv. Nr 2115, kandidaatstelling 2<sup>e</sup> kamer kieskring 6 Den Haag, 25 januari 1971.

<sup>102</sup> van de Velde, *Vrouwen van de partij*, 224-226.

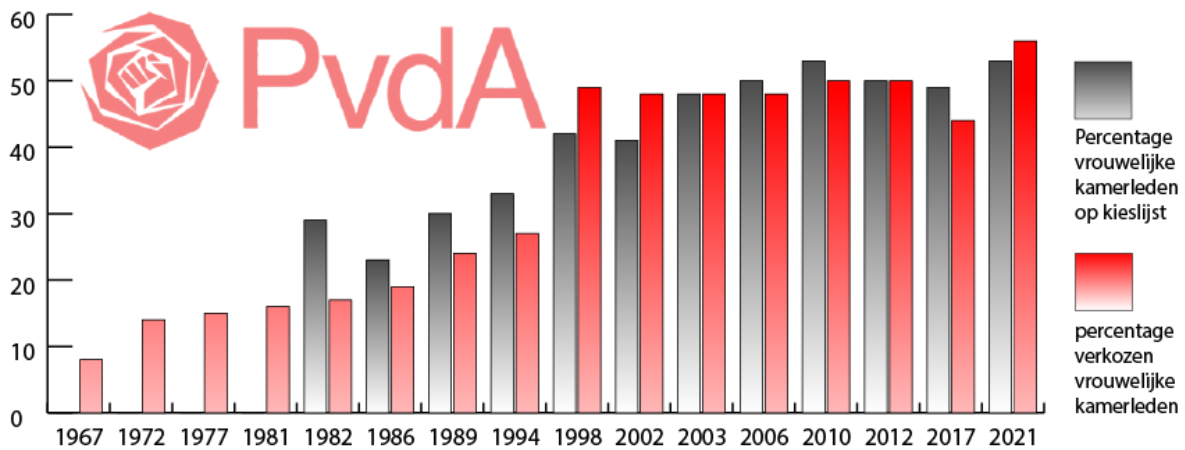
<sup>103</sup> Partij van de Arbeid, Statuten/Huishoudelijk reglement & Reglement Kandidaatstelling 1977, III-5.

<sup>104</sup> IISG, PvdA, inv. Nr 2117, Kandidaatstelling TK 1977.

<sup>105</sup> IISG, PvdA, inv. Nr 1509, advies voor het partijbestuur ten aanzien van de kandidaatstellingsprocedure voor de Tweede Kamer, april 1979.

percentages van vrouwen op de kieslijsten van de PvdA en het uiteindelijk verkozen percentage vrouwelijke PvdA Kamerleden.

Grafiek 1



## D66

De selectieprocedure van D66 verschilde van de PvdA. Leden konden zichzelf en anderen kandideren. Vervolgens werd in de kieskring waar iemand gekandideerd was door middel van gesprekken en interviews met leden een kandidatenselectie gemaakt. Daarna konden alle leden stemmen over de samenstelling van de kieslijst. Vanaf 1981 stelde een onafhankelijke commissie een globale profielschets op waar leden hun stem op konden baseren.<sup>106 107</sup>

Bij D66 bestond geen vrouwenafdeling maar vanuit het Politiek Emancipatie en Activerings Centrum (PEAC) werd wel invloed uitgeoefend op de partij vanuit emancipatoir oogpunt. In deze periode was het PEAC voornamelijk gericht op emancipatie van de partij op diverse vlakken en wilde de partij positieve discriminatie gericht op vrouwen uit de weg gaan.<sup>108</sup> Dit betekent niet dat er geen aandacht was voor vrouwenemancipatie binnen D66. Zo is geprobeerd een aparte vrouwenorganisatie van de partij op te zetten. Tevergeefs want dat was niet “de manier ... om de emancipatie te bevorderen binnen D66.”<sup>109</sup> Wel heeft het percentage vrouwelijke Kamerleden van D66 in de gehele periode van 1967 tot 1984 een

<sup>106</sup> van de Velde, *Vrouwen van de partij*, 344.

<sup>107</sup> Arthie Schimmel (2021). Interview met auteur op 26 februari 2021, Amsterdam.

<sup>108</sup> Hella Van de Velde, ‘Van pressie tot beleid. Het streven naar meer vrouwen in de partijpolitiek in de jaren tachtig’, *Jaarboek DDNP 1992* (1992), 158-185, aldaar 171.

<sup>109</sup> Martin Voorn, ‘Het einde van de bescheidenheid!’, *Democraat*, 13 januari 1987.

stijging doorgemaakt van 14% tot 50%, zoals te zien in grafiek 2. Er was een stijging van het aantal vrouwen op hoge posities op de kieslijsten.

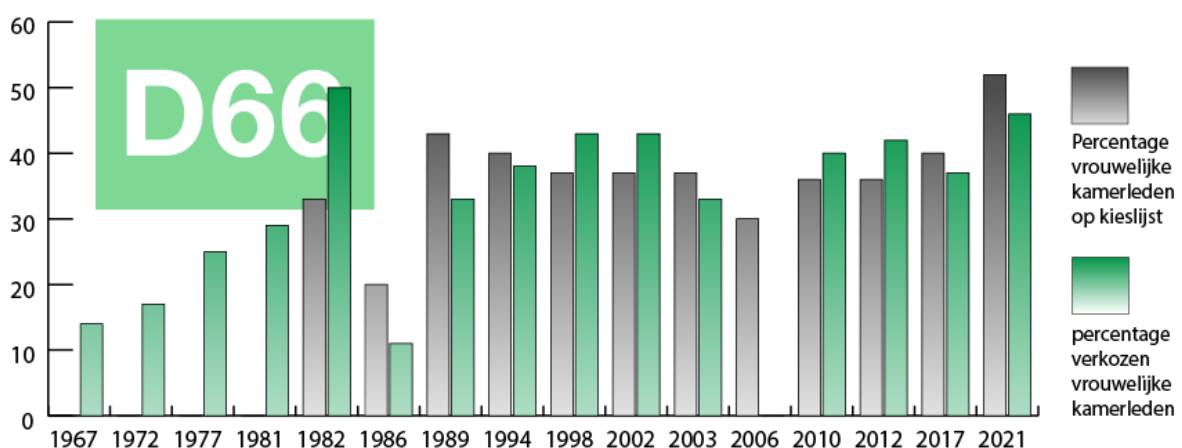
De percentages in tabel 1 geven aan hoeveel procent van de aanmeldingen voor de kandidatenlijst van een aantal verkiezingen vrouwen waren. Deze percentages liggen consequent lager dan het percentage verkozen vrouwelijke Kamerleden. Aangezien de kieslijst is samengesteld op basis van verkiezingen onder de leden kan geconcludeerd worden dat de leden zo stemden dat vrouwen die zich aanmeldden vaak een plek op de kieslijst haalden.

Tabel 1

1972 <sup>110</sup>	94% man	6% vrouw
1977 <sup>111</sup>	88% man	12% vrouw
1981 <sup>112</sup>	73% man	27% vrouw

De selectieprocedure van D66 blijkt democratischer dan bij andere partijen omdat de leden de kieslijst mochten samenstellen. Als de partij wel actief vrouwenemancipatiebeleid had gevoerd had de partij haar selectieprocedure aan moeten passen om, zoals de PvdA deed, streefpercentages te stellen.

Grafiek 2



<sup>110</sup> Redactie, 'Kandidaten', *Democraat*, augustus 1972, 3-21.

<sup>111</sup> Redactie, 'Opgave van de kandidaten voor de Tweede Kamer', *Democraat*, 1976, 7-10.

<sup>112</sup> Redactie, 'Kandidaten Tweede Kamer', *Democraat*, november 1980, 26-27.



## De moederpartijen van GroenLinks

In de moederpartijen van GroenLinks, de PPR, PSP, CPN en de EVP, ontstond na 1977 een grote vooruitgang in gelijke representatie van mannen en vrouwen onder de verkozen Kamerleden. Het gemiddelde percentage van de verkozen vrouwelijke Kamerleden voor de vier partijen is te zien in grafiek 3. Voor 1977 zaten er geen vrouwen voor de CPN of de PSP in de kamer. Bij de PPR die in 1971 twee zetels haalde was er geen vrouwelijk kamerlid.<sup>113</sup> De EVP kwam in 1982 voor een termijn in de Kamer, gerepresenteerd door een vrouw, Cathy Ubels.<sup>114</sup> De representatie van vrouwen in de politiek was bij al deze partijen begin jaren '80 een speerpunt. De CPN had in 1982 naast hun eerste vrouwelijke lijsttrekker, Ina Brouwer, een gelijke vertegenwoordiging van mannen en vrouwen op de kieslijst.<sup>115</sup> Daarnaast nam de zogenoemde kerngroep van de PPR in 1982 een motie aan die stelde dat bij de samenstelling voor de kandidatenlijst de helft vrouw moet zijn.<sup>116</sup> Zo blijkt uit een interview met oud PSP Kamerlid Andrée van Es, dat op een partijcongres in 1983 over gelijke representatie op de kieslijst al “mooie afspraken” waren gemaakt maar er niet werd gesproken over gelijke representatie in hoge functies binnen de partij, zoals in het partijbestuur.<sup>117</sup> De vier moederpartijen van GroenLinks zijn in de Tweede Kamer sinds 1982 vertegenwoordigd door minimaal 50% vrouwelijke Kamerleden.

Uit interviews met oud Kamerleden blijkt daarbij dat voornamelijk de kleinere linkse partijen actief bezig waren met de man/vrouw verhouding op de kieslijsten. Hierbij werd rekening gehouden met een verkiesbare positie op de lijst. Dit standpunt werd gezien als onderdeel van de activistische aard van deze partijen.<sup>118</sup>

---

<sup>113</sup> Parlement.com, ‘Politieke Partij Radikalen (PPR)’

[https://www.parlement.com/id/vh8lnhrp8wso/politieke\\_partij\\_radikalen\\_ppr](https://www.parlement.com/id/vh8lnhrp8wso/politieke_partij_radikalen_ppr) (22 april 2021).

<sup>114</sup> Parlement.com, ‘Evangelische Partij (EVP)’

[https://www.parlement.com/id/vh8lnhrpfxtl/evangelische\\_volkspartij\\_evp](https://www.parlement.com/id/vh8lnhrpfxtl/evangelische_volkspartij_evp) (22 april 2021).

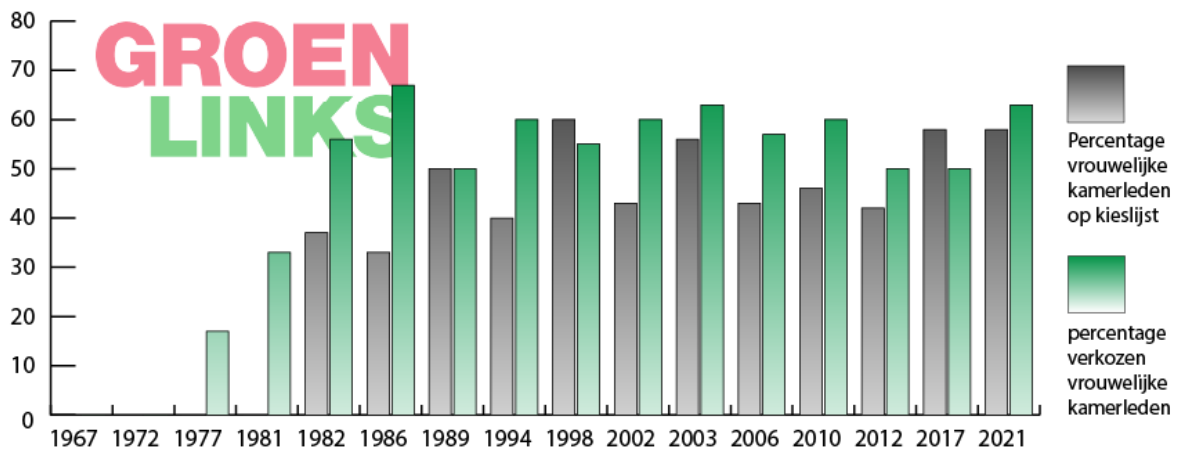
<sup>115</sup> Redactie, ‘Veel oog CPN voor feminisme’, *Algemeen Dagblad*, 28 juni 1982.

<sup>116</sup> Redactie, ‘PPR wil lijstverbinding met PvdA, PSP, CPN’ *De Waarheid*, 15 juni 1982.

<sup>117</sup> Redactie, ‘t verschil tussen man en vrouw kan op zichzelf heel creatief zijn maar...’ *De Volkskrant*, 26 februari 1983.

<sup>118</sup> Ina Brouwer (2021). Interview met auteur op 24 april 2021, Amsterdam., Louise Groenman (2021). Interview met auteur op 24 april 2021, Amsterdam.

Grafiek 3



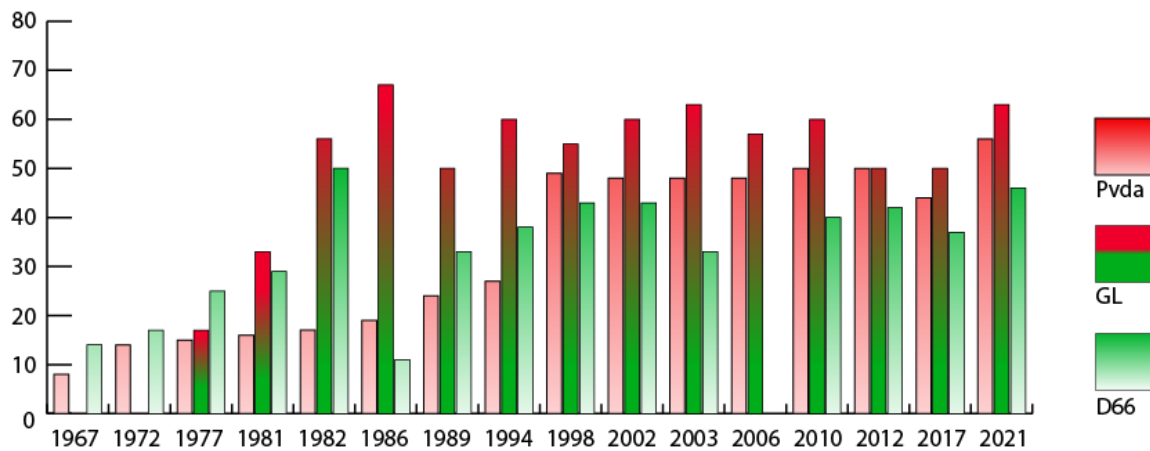
### De zoektocht is begonnen

De eerste periode wordt gekenmerkt door een groeiende invloed van de vrouwenbeweging op het Binnenhof, met als resultaat meer vrouwen op de kieslijsten en in de Kamer. Uit de interviews met vrouwen die in deze periode Kamerlid werden bleek dat partijen actief op zoek waren naar vrouwen. Deze vrouwen werd dan gevraagd zich te kandideren. Bij de aanwezigheid van een vrouwenafdeling van de partij werd daarbij verwacht dat deze vrouwen aanleverden die zich wilden kandideren voor het Kamerlidmaatschap. Zo vertelde Andrée van Es, “in de PSP waren er ook PSP vrouwen dus er was ook wel wat druk om op vrouwen, hoog op de lijst te zetten.” Zij vertelde ook dat niet alle vrouwen persé uit de vrouwenafdeling van de partij kwamen. Aangaande haar eigen kandidaatstelling omschreef ze, “Maar het was een soort understanding dat, ik was niet een kandidaat namens de PSP vrouwen.”<sup>119</sup>

Er is vanaf 1972 een stijging van het aantal verkozen vrouwen bij alle drie de partijen, zoals te zien in grafiek 4. Wel is de stijging bij de PvdA minder groot dan bij D66 en de moederpartijen van GroenLinks. Terwijl de PvdA als enige via reglementen de vraag naar vrouwelijke kandidaten verwoordde.

<sup>119</sup> Andrée van Es (2021). Interview met auteur op 30 april 2021, Amsterdam.

## Percentage verkozen vrouwen 1967-2021



In deze periode hebben voornamelijk de gevolgen van het kostwinnersmodel, de vrouwenbeweging en het beleid van politieke partijen invloed gehad op het aantal vrouwen in de Tweede Kamer. De invloed van het kostwinnersmodel is terug te zien in het aanbod aan vrouwen die het Kamerlidmaatschap ambieerden. Dit is terug te zien in de percentages van zowel de PvdA als D66. Daarbij laat de vraag van partijen naar vrouwelijke Kamerleden zien dat er een gebrekkig aanbod was. In navolging van de tweede feministische golf werd het lage percentage vrouwelijke Kamerleden geproblematiseerd. Dit zorgde ervoor dat de PvdA en (de voorlopers van) GroenLinks actief op zoek gingen naar vrouwen voor deze functie. Dit resulteerde in een stijging van het aantal vrouwelijke kandidaten en Kamerleden bij beide partijen. Bij D66 werd het lage aantal vrouwen minder geproblematiseerd dan bij de andere twee partijen maar leverde de partij consequent een hoger percentage vrouwelijke Kamerleden dan de PvdA. Bij de PvdA was er meer reden voor problematisering en was er een groter gebrek aan vrouwen op de kieslijsten dan bij D66.

<sup>120</sup> Percentages zijn van direct na de verkiezingen. Verandert vaak in de 4 jaar die volgen nog. Gegevens van kieslijsten zijn te vinden op [verkiezingsuitslagen.nl](http://verkiezingsuitslagen.nl)

## Periode 2: 1985-2003

“[D]at het vanaf nu af aan uit moest zijn met dat mannelijke gedonder” H. van Mierlo<sup>121</sup>

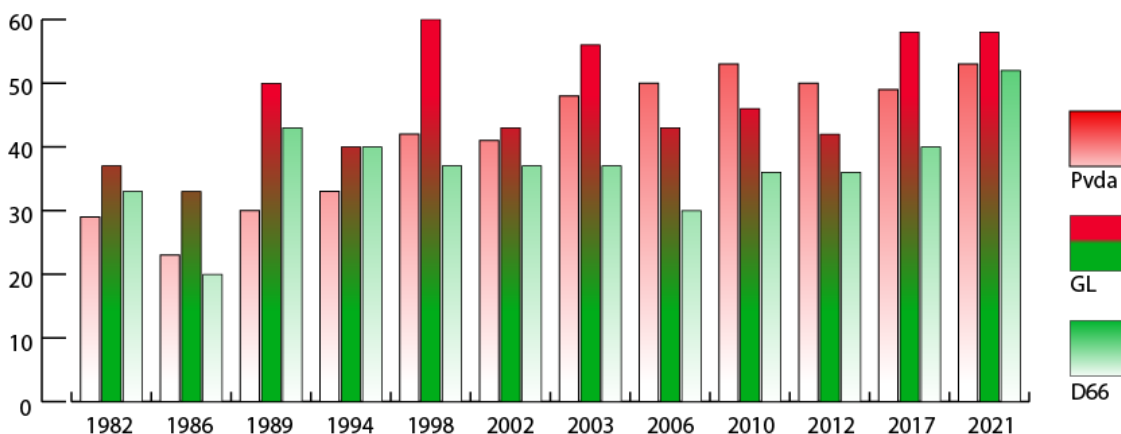
Dit hoofdstuk bevat een beeld van het beleid van partijen aangaande het aantal vrouwen op kieslijsten en hoe de overheid partijen hierin probeerde te stimuleren. Daarbij wordt gekeken naar het percentage verkozen vrouwen van de partijen na de verkiezingen en worden de percentages vrouwen op de kieslijsten voor Tweede Kamer verkiezingen uit de periode van 1985 tot 2003 besproken.

### Overheid zoekt vrouw

Wat tekenend is voor de periode 1985 tot 2003 is dat de aanwezigheid van vrouwen in de politiek onderdeel werd van de beleidslijnen van zowel de overheid als politieke partijen. Zo konden politieke partijen van 1988 tot 1990 subsidie aanvragen om projecten op te zetten die gericht waren op het vergroten van het aantal vrouwen op politieke posities.<sup>122</sup> Dit vormde een sterke stimulans voor partijen om te investeren in vrouwelijke kandidaten. Waar in ieder geval de PvdA, de PSP en de PPR gebruik van maakten.<sup>123</sup> Hiervan is het resultaat in percentages vrouwen onder verkozen Kamerleden en op de kieslijsten echter niet terug te zien. Zoals afgebeeld in grafiek 4 en 5. Of het effect heeft gehad op het aantal aanmeldingen van vrouwen voor de kandidatenlijst valt niet te zeggen.

Grafiek 5

### Percentage vrouwen op kieslijsten 1982-2021



<sup>121</sup> Redactie, 'D66 vrouwen: Emancipatie geen versleten term' *Nieuwsblad van het Noorden*, 24 oktober 1991.

<sup>122</sup> Wouters, *Zijkant van de macht*, 24.

<sup>123</sup> van de Velde, *Vrouwen van de partij*, 232, 263-264, 294.

Terwijl de groeiende aanwezigheid van vrouwen in de politiek werd geïntegreerd in beleid van politieke partijen en de overheid, werd de activistische feministische beweging in het defensief gebracht. De combinatie van bezuinigingen en het hebben behaald van belangrijke politieke actiepunten als de legalisering van anticonceptie en abortus hadden als gevolg dat actie voeren steeds minder noodzakelijk leek.<sup>124</sup> Hedy d’Ancona benoemde het als volgt, “Er is hier echt een generatie geweest die het er niet over had. ... Ja de tijd van optochten was ook voorbij voor demonstreren en zo. Maar zij hadden ook echt het gevoel, dat hebben jullie allemaal al gedaan.”<sup>125</sup> Er was een idee dat de strijd al gestreden was.

Overblijfselen van het kostwinnersmodel speelden alsnog een grote rol in de wetgeving rondom werkende vrouwen. Zo schreef fiscaal jurist en emancipatiedeskundige Hieke Sniijders-Borst in 1994, “Het overheidsbeleid is er nog steeds op gericht vrouwen na de geboorte van het eerste kind uit de betaalde arbeid te jagen en economisch afhankelijk en dienstbaar aan de man te houden.”<sup>126</sup> Al hadden vrouwen zich aangepast aan de (mannen)-cultuur die op het Binnenhof heerste<sup>127 128</sup> werd toch geprobeerd de functie van Kamerlid vrouwvriendelijker te maken. Zo vertelde Ina Brouwer:

“Dus toen raakte ik zwanger, heb ik actie gevoerd in de kamer voor zwangerschapsverlof. [...] Maar ik heb echt een actie die op de televisie kwam. Ik heb een brief geschreven aan de Kamervoorzitter, die werd voorgelezen en die kwam op het journaal.”<sup>129</sup>

Tot dan toe kon een Kamerlid wel vervanging regelen tijdens afwezigheid maar was zij er niet van verzekerd haar zetel terug te krijgen. Zo vertelde Andrée van Es over haar zwangerschap tijdens haar Kamerlidmaatschap:

“En dat was natuurlijk wel een, echt wel een issue. Een ding. Want ik zat in m’n eentje in m’n kamer voor de PSP en er was helemaal geen zwangerschaps- of bevallingsverlofregeling natuurlijk. En dat heeft toen ook nog wel even en iets vervelends opgeleverd. [...] En uiteindelijk het gevolg dat ik niet vervangen werd.”

---

<sup>124</sup> Ribberink, ‘Rebellerende Vrouwen’, 98.

<sup>125</sup> Hedy d’Ancona (2021). Interview met auteur op 8 april 2021, Amsterdam.

<sup>126</sup> Hieke Sniijders-Borst, ‘Scheiding, alimentatie en pensioen: bizarre toestanden’ *Trouw*, 10 juni 1994, <https://www.trouw.nl/nieuws/scheiding-alimentatie-en-pensioen-bizarre-toestanden~b11fac39/> (7 juni 2021).

<sup>127</sup> Ribberink, ‘Rebellerende Vrouwen’, 97.

<sup>128</sup> Bernadette de Wit, ‘Het lege-nestsyndroom van de Rooie Vrouwen’ *De Groene Amsterdammer*, 15 februari 1995, <https://www.groene.nl/artikel/het-lege-nestsyndroom-van-de-rooie-vrouwen> (7 juni 2021).

<sup>129</sup> Ina Brouwer (2021). Interview met auteur op 24 maart 2021.

Het heeft tot 2006 geduurd voordat de verlofregeling volledig geregeld was.<sup>130</sup> Het belang van dergelijke regelingen bleek uit de interviews waar het combineren van het Kamerlidmaatschap en een gezin een terugkerend onderwerp was, maar geen onderdeel uitmaakte van de interviewvragen.

Rekrutering en werving door de partijen zijn terug te zien in de interviews. Waarbij slechts 2 vrouwen het eigen initiatief noemden om zich op te geven voor de kandidatenlijst. Anderen werden gewezen op de optie of direct gevraagd. Dit is opvallend aangezien 9 van de geïnterviewde vrouwen al werkten binnen de partij of er hadden gewerkt. Hoewel het ambiëren van het Kamerlidmaatschap niet onlogisch of onbereikbaar voor deze vrouwen zou zijn geweest kwam dit niet in hen op. Wellicht door een gebrek aan voorbeelden van vrouwen die dat wel deden. Daarbij kan het idee zijn ontstaan onder vrouwen om je enkel kandidaat te stellen wánnere je gevraagd wordt.

Dit is een tendens die ook terugkomt bij niet geïnterviewde (oud)Kamerleden. Zo schrijft oud PvdA Kamerlid Jet Bussemaker in haar boek *Ministerie van Verbeelding*: “Of het Kamerlidmaatschap niets voor mij was? ... Ik had er tot het bericht van Maarten nooit zo over nagedacht en zag mezelf meer als activistische wetenschapper”<sup>131</sup> Ook Lilianne Ploumen, Femke Halsema en Mei Li Vos schrijven hoe zij gevraagd werden zich te kandideren.<sup>132</sup>

Daarbij komt de invloed van de vrouwenbeweging terug in de interviews, zo hadden 8 van de geïnterviewde vrouwen banden met vrouwenafdelingen van de partij, voor zover die er waren. Afdelingen waarvan verwacht werd vrouwelijke kandidaten te leveren voor de kieslijsten. Louise Groenman vertelde hoe zij banden had met het PEAC en dat zij door hen werd gevraagd zich te kandideren voor de Tweede Kamer.<sup>133</sup> Ook het dynamische drietal Jelskeline had elkaar leren kennen bij een cursus voor aspirant Kamerleden in het bolwerk voor sociaal democratische vrouwen, de Born.<sup>134</sup>

---

<sup>130</sup> Parlement.com, ‘Tijdelijke vervanging volksvertegenwoordigers’ [Tijdelijke vervanging volksvertegenwoordigers - Parlement.com](https://www.parlement.com/nl/actualiteit/2021/05/26/tijdelijke-vervanging-volksvertegenwoordigers) (26 mei 2021).

<sup>131</sup> Jet Bussemaker, *Ministerie van Verbeelding. Idealen en de politieke praktijk* (Amsterdam 2021) 33-34.

<sup>132</sup> Lilianne Ploumen, *De deur naar de macht* (Amsterdam 2020) 116., Femke Halsema, *Pluche* (Amsterdam 2016) 39-40., Mei Li Vos, *Politiek voor de leek* (Amsterdam 2011) 24, 26.

<sup>133</sup> Louise Groenman (2021). Interview met auteur op 24 april 2021, Amsterdam.

<sup>134</sup> Mirjam Schöttelndreier, ‘Nu ook debat zonder politiek’ *de Volkskrant*, 12 juli 1993.

## Partij van de Arbeid

De mogelijkheid tot subsidie voor het vergroten van het aantal vrouwen op politieke posities wierp zijn vruchten af bij de PvdA, waar in de statuten van 1987 de volgende punten werden vastgelegd:

“1. Overal waar in de partij besturen, afvaardigingen en dergelijke worden gekozen of kandidatenlijsten voor vertegenwoordigende lichamen worden vastgesteld, wordt gestreefd naar een gelijke vertegenwoordiging van vrouwen en mannen. 2. Overal waar in de partij besturen, afvaardigingen en dergelijke worden gekozen of kandidatenlijsten voor vertegenwoordigende lichamen worden vastgesteld, dient ten minste één vierde van de bestuursleden, afgevaardigden of kandidaten uit vrouwen te bestaan. 3. De verantwoordelijke besturen voeren een actief beleid ten aanzien van kandidaatstelling van vrouwen en leggen daarover verantwoording af aan de leden.”<sup>135</sup>

Het streven naar gelijke vertegenwoordiging op kandidatenlijsten werd pas in 2003 gehaald. Het minimum van een kwart vrouwen werd bij de eerstvolgende Tweede Kamerverkiezing na de publicatie van de statuten, in 1989, wel gehaald, met een lijst waar 30% van de kandidaten vrouw was.

De verantwoordelijkheid voor de kieslijsten lag bij de gewesten, waar in 1987 wederom werd geïdentificeerd dat voornamelijk hele actieve leden door de gewesten gekandideerd werden en dat vrouwen hierdoor ondervertegenwoordigd bleven. Mede daardoor werd er op een congres in april 1987 een voorstel tot wijziging van het reglement kandidaatstelling Tweede Kamer gedaan.<sup>136</sup>

Drastische veranderingen in de selectieprocedure lieten op zich wachten tot begin jaren '90. In de statuten van 1992 werd het minimum van een kwart vrouwen op de kieslijsten verhoogd naar een derde. Bij de kieslijst voor de verkiezingen in 1994 werd hier, zoals te zien in grafiek 1, gelijk aan voldaan met 33% vrouwen. Maar van de verkozen leden was slechts 27% vrouw. Er was dus een gebrek aan vrouwen op verkiesbare posities. Een tweede invloedrijke verandering was dat voor 1992 de invloed op de samenstelling van de kieslijst overgeheveld werd van de gewesten naar het partijbestuur. Voor 1992 had het partijbestuur,

---

<sup>135</sup> Partij van de Arbeid, Statuten/Huishoudelijk reglement & Reglement Kandidaatstelling 1977, 11.

<sup>136</sup> IISG, PvdA, inv. Nr 314, Stukken betreffende het 21e congres van de PvdA (april 1987, Amsterdam). 1986-1987.

afgezien van de keus voor een lijsttrekker, niks te zeggen over de kandidatenlijst.<sup>137</sup> De verantwoordelijkheid om te voldoen aan het minimum van 25% vrouwen op de kieslijst lag tot 1992 bij de gewesten.<sup>138</sup> Een procedure waarvan al in 1979 duidelijk was dat die werkte ten nadele van vrouwen.<sup>139</sup> Ondanks dat dit bekend was en de partij streefde naar meer vrouwen op de kieslijsten heeft het dus 13 jaar geduurd voordat de procedure veranderde.

Na 1992 werd het partijbestuur de eindverantwoordelijke voor de samenstelling van de kieslijst. Deze vernieuwing binnen de partij zette door, in 1995 heffen de Rooie Vrouwen zich op. De afdeling werd vervangen door een project dat de rekrutering van onder andere vrouwen moest stimuleren.<sup>140</sup> Daarnaast werden de Rooie Vrouwen geïntegreerd in het partijbestuur, met als resultaat het rits systeem, mannen en vrouwen om en om, op de kieslijst.<sup>141</sup> Met als gevolg dat er, na een stijging tot 50% in 2002 een stabilisering plaatsvond van de percentages vrouwen op de kieslijsten. Onder de verkozen Kamerleden stabiliseert het percentage eerder al, in 1998, naar 50% vrouwen.

## D66

Uit cijfers aangaande de kandidaatstelling voor D66 (zie tabel 2) blijkt dat het percentage vrouwen op de kieslijsten (zie grafiek 2) systematisch hoger was dan het percentage aanmeldingen van vrouwen. Een uitzondering op de regel is de verkiezingen van 2002, waar 37% van de aanmeldingen door vrouwen was gedaan en waar 37% van de kandidaten op de kieslijst uit vrouwen bestond. Deze vrouwen zijn hoog op de kieslijst geplaatst. Dat spreekt uit het percentage van 43% vrouwelijke Kamerleden.

Tabel 2

1986 <sup>142</sup>	88% man	12% vrouw
1989 <sup>143</sup>	76% man	24% vrouw
1994 <sup>144</sup>	79% man	21% vrouw
2002 <sup>145</sup>	63% man	37% vrouw

<sup>137</sup> Marcel ten Hooven, 'Partij erkent af met motto 'macht aan de basis'' *Trouw*, 11 december 1992.

<sup>138</sup> Ibid.

<sup>139</sup> IISG, PvdA, inv. Nr 1509, advies voor het partijbestuur ten aanzien van de kandidaatstellingsprocedure voor de Tweede Kamer, april 1979.

<sup>140</sup> Bernadette de Wit, 'Het lege-nestsyndroom van de Rooie Vrouwen' *De Groene Amsterdammer*, 15 februari 1995 <https://www.groene.nl/artikel/het-lege-nestsyndroom-van-de-rooie-vrouwen> (7 juni 2021).

<sup>141</sup> Mariëtte Hamer (2021). Interview met auteur op 31 maart 2021, Amsterdam.

<sup>142</sup> DDNP, D66, inv. Nr 65, Congresboek ALV 41, 30 november 1985 Het Turfschip Breda.

<sup>143</sup> Redactie, 'Alfabetische lijst kandidaten', *Democraat*, 7 juni 1989, 18.

<sup>144</sup> Redactie, 'Uitslag 1<sup>e</sup> ronde interne verkiezingen', *Democraat*, 24 december 1993, 5.

<sup>145</sup> Redactie, 'Uitslag poststemming Tweede Kamer kandidatenlijst', *Democraat*, april 2002, 17.



Bij D66 veranderd er niet veel in de selectieprocedure. Een aanpassing was dat vanaf 1986 D66 nog maar één stemronde hield, waaraan alle leden konden deelnemen.<sup>146</sup> Daarnaast werd in ieder geval vanaf de verkiezingen van 2002 gebruik gemaakt van een Stemadviescommissie die de leden adviseerde met een adviesvolgorde van de kieslijst.<sup>147</sup>

Bij het PEAC kwam er meer aandacht voor de politieke vertegenwoordiging van vrouwen. Zo voegde de organisatie in 1987 aan haar doelstellingen toe om “het aantal actieve vrouwen binnen D66 te vergroten, mede met het oog op een betere verdeling van bestuurlijke functies tussen vrouwen en mannen.”<sup>148</sup> Daarbij nam het PEAC zich voor om via informele wegen zoveel mogelijk vrouwen te stimuleren zich te kandideren voor verkiezingen.<sup>149</sup> Oud Kamerlid voor D66, Arthie Schimmel, vertelde dat er destijds een sfeer hing binnen D66 dat vrouwen mee konden doen en dat er niet zo veel aan de hand was. Daarbij ontbrak het bewustzijn dat “het voor vrouwen toch moeilijker was om politiek actief te worden. Omdat ze de codes eigenlijk niet zo goed kenden van hoe is het om in de politiek te functioneren. Je hebt weinig voorbeelden van, hoe moet het eigenlijk.” Mannen hadden meer voorbeelden van Kamerleden waar ze zich mee konden vergelijken. Zoals eerder genoemd hadden vrouwen zich ‘aangepast’ aan het mannenwereldje op het Binnenhof. Hoe vrouwen zich aan moesten passen en welke ‘codes’ daarbij van belang waren was iets dat zij zelf moesten uitzoeken.

Daarbij was Schimmel zelf betrokken bij het scholings- en vormingsinstituut van D66, waar onder andere vrouwen werden ondersteund in het leren debatteren en hoe je je positie handhaaft.<sup>150</sup> Waar er met de formele aspecten van het Kamerlidmaatschap trainingen werden gegeven werd er dus niet voldaan aan de vraag naar informatie over de informele aspecten van het Kamerlidmaatschap, zoals de ‘codes’.

## GroenLinks

In 1989 waren de eerste Tweede Kamerverkiezingen waar de partij GroenLinks meedeed. Bij het samenstellen van de kieslijst was onder andere de genderverdeling onderwerp van gesprek. De moederpartijen van GroenLinks speelden bij het opstellen van deze lijst nog een grote rol.<sup>151</sup> Hoewel zowel de PPR als de PSP én CPN een vrouwelijke lijsttrekker hadden, die dus allemaal hoog op de lijst zouden komen, was er verdeling over de

---

<sup>146</sup> van de Velde, *Vrouwen van de partij*, 344.

<sup>147</sup> Berend de Boer e.a., ‘Kroniek 2000. Overzicht van de partijpolitieke gebeurtenissen van het jaar 2000’ (2000) in: *Jaarboek DNPP 2000* (Groningen 2001) 171.

<sup>148</sup> Irma van Scheijndel, ‘PEAC plan: Duidelijk en Ambitueus’, *Democraat*, 7 september 1987.

<sup>149</sup> van de Velde, *Vrouwen van de partij*, 190.

<sup>150</sup> Arthie Schimmel (2021). Interview met auteur op 26 februari 2021, Amsterdam.

<sup>151</sup> Ina Brouwer (2021). Interview met auteur op 24 maart 2021.

gendersamenstelling van de rest van de lijst. Zo schreven vrouwelijke CPN prominenten in een opiniestuk in communistische krant de *Waarheid* dat zij vreesden voor een gebrek aan vrouwen op verkiesbare posities.<sup>152</sup> Zoals in grafiek 4 en 5 te zien zijn de percentages vrouwen op de kieslijst en binnen de verkozen Kamerleden 50%. Dit, terwijl het partijbestuur van GroenLinks op een congres in 1990 weigerde om formele afspraken te maken aangaande de genderverdeling op kieslijsten.<sup>153</sup> In 1997 werd wel expliciet aandacht aan vrouwenemancipatie geschonken met de oprichting van de vrouwenafdeling van de partij, het Femnet.<sup>154</sup>

### Overheidsbeleid zonder resultaat

De percentages vrouwen op de kieslijsten laten zien dat er niet meer te spreken is van een automatische stijging. Dat is alleen bij de PvdA (zie grafiek 5), zowel bij GroenLinks als D66 schommelt het percentage. Bij D66 is er zelfs sprake van een daling na 1989, hierbij blijft het percentage tussen de 35 en 45%. Het percentage fluctueert het meest bij GroenLinks, waarbij het wel van belang is dat het percentage niet onder de 40% komt en dat GroenLinks constant een hoger percentage vrouwen op de kieslijst heeft dan de twee andere partijen.

Het resultaat van dat hoge percentage vrouwen op de kieslijst is te zien in het percentage verkozen vrouwen per partij, zoals te zien in grafiek 4. GroenLinks heeft systematisch een hoger percentage dan de PvdA en D66. Wat opvalt bij de percentages van de PvdA is dat tot de verkiezing in 1998 het percentage vrouwen op de kieslijst altijd hoger is dan het percentage verkozen vrouwen, een gevolg van de plek van vrouwen op de kieslijst. Blijkbaar stond een deel van deze vrouwen niet hoog genoeg om verkozen te worden. Terwijl na 1998 het percentage verkozen vrouwen iedere keer hoger is dan het percentage vrouwen op de kieslijst. Dat duidt op een hoger percentage vrouwen, hoger op de lijst. Een verandering die te wijten is aan een wijziging in de selectieprocedure.

De vrouwenbeweging blijft in deze periode veel invloed hebben op de aanmeldingen van vrouwen voor het Kamerlidmaatschap. De ondervertegenwoordiging van vrouwen in de politiek was daarbij dermate geïsoleerd dat de overheid partijen subsidie bood om de situatie te verbeteren. Een stimulans voor partijen om de vraag naar vrouwen te vergroten. Dat het aanbod aan vrouwelijke Kamerkandidaten niet hoog was kan te maken hebben gehad met

---

<sup>152</sup> Jeanette van Beuzekom, Marian Kuijs & Annemiek Onstenk, 'GroenLinks dreigt positieve actie te vergeten' *De Waarheid*, 23 juni 1989.

<sup>153</sup> Marcel ten Hooven, 'Uit het parlement. Etcetera' *Trouw*, 11 september 1990.

<sup>154</sup> Leyenaar, *Political Empowerment of Women*, 199-200.

dat de mogelijkheid van een carrière als Kamerlid niet als reële optie werd gezien door vrouwen. Zoals bleek uit interviews en boeken van oud Kamerleden dat de ambitie om Kamerlid te worden niet vanzelfsprekend bij de vrouwen opkwam. Het werd pas als mogelijkheid gezien nadat zij erop gewezen waren of expliciet gevraagd. Daarbij was er, zoals bleek uit het interview met Arthie, een gebrek aan informatie over hoe je als vrouw om kon gaan met de informele aspecten van het Kamerlidmaatschap.

### Periode 3: 2004-2021

“Ja, vrouwen moeten harder werken en vrouwen moeten meer hun best doen. Zwarte vrouwen moeten drie keer zo hard hun best doen” Femke Halsema<sup>155</sup>

In dit hoofdstuk wordt de periode 2004-2021 geanalyseerd. Na een korte schets van organisaties en initiatieven die invloed hebben uitgeoefend op het aantal vrouwen in de politiek worden opvallende veranderingen binnen de drie partijen besproken en worden de percentages vrouwen die zich voor de verkiezingen van 2021 aanmeldde voor de Kandidatenlijsten van de drie partijen vergeleken.

#### Het kostwinnersmodel verleden tijd?

In deze periode is een verschuiving te zien in de invloed van de taakverdeling thuis. Uit de interviews komt een grotere rol voor de man in het gezin naar voren. Zoals Fatma Koşer Kaya, die net haar eerste kind had en daardoor twijfelde over haar kandidaatstelling als Kamerlid in 2003, vertelde dat haar man zei “hoezo wil je het niet doen, je bent altijd maatschappelijk betrokken bezig geweest en dat kind is ook van mij hoor.”<sup>156</sup> Zelfs als binnen het gezin een goede regeling was, kon door de omgeving anders worden gedacht over een vrouw met een (meer dan) fulltime baan. Zo bleek uit het gesprek met Roos Vermeij, waar zij vertelde hoe zij na werk haar straat in fietste waar andere jonge moeders zaten. “Kwam ik weer met m’n tas en dan zeiden ze: is dat nou allemaal nodig?”<sup>157</sup>

De verschuiving is daarbij te zien in de media-aandacht voor mannelijke Kamerleden die tijd thuis wilden spenderen, dat onder het kostwinnersmodel aan de vrouw was toegeschreven. Zo lezen de koppen van krantenartikelen “Is een politicus te onmisbaar om een papadag op te nemen?”<sup>158</sup> en “lampiondag vice premier Asscher wekt wrevel”<sup>159</sup>

In deze periode is kinderopvang in het Kamergebouw mogelijk geworden, genaamd de Kleine Kamer. Een dienst die het Kamerlidmaatschap voor jonge ouders aantrekkelijker maakt. Waarbij op de website expliciet vermeld staat dat meer dan elders kinderopvang op

---

<sup>155</sup> College Tour, seizoen 14 aflevering 5 – Femke Halsema, 2021, 13’34”- 13’49”.

<sup>156</sup> Fatma Koşer Kaya (2021). Interview met auteur op 11 maart 2021, Amsterdam.

<sup>157</sup> Roos Vermeij (2021). Interview met auteur op 29 maart 2021, Amsterdam.

<sup>158</sup> Leon van Wijk, ‘Is een politicus te onmisbaar om een papadag op te nemen?’ *AD*, 14 december 2017, <https://www.ad.nl/binnenland/is-een-politicus-te-onmisbaar-om-een-papadag-op-te-nemen~a9a58f39/?referrer=https%3A%2F%2Fwww.google.com%2F> (7 juni 2021).

<sup>159</sup> Redactie, ‘Lampiondag vicepremier Asscher wekt wrevel’ *de Volkskrant*, 13 november 2013, <https://www.volkskrant.nl/nieuws-achtergrond/lampiondag-vicepremier-asscher-wekt-wrevel~bc04197d/> (7 juni 2021).

maat mogelijk is.<sup>160</sup> Een verwijzing naar de onregelmatige werkuren die het Kamerlidmaatschap met zich mee kan brengen.

De overheid blijft daarnaast de lage representatie van vrouwen in de politiek problematiseren. Na het aanbod van de subsidies is het onderwerp in ieder geval in het meerjarenplan emancipatie 2006-2010 aan bod gekomen. Waar het als een gevaar voor de representativiteit en kwaliteit van de democratische besluitvorming wordt omschreven en werd gesteld dat in 2010 minimaal 45% van de politieke posities zouden moeten worden bekleed door vrouwen.<sup>161</sup> In de Kamerbrief van de minister van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties in 2019 wordt het onderwerp ook genoemd en suggereert de minister drie punten om meer vrouwen in de politiek en bestuur te stimuleren.<sup>162</sup>

Daarnaast zijn er veel initiatieven opgezet die zich richten op het werven van vrouwelijke kandidaten. Een aantal lokale voorbeelden zijn het initiatief Vrouwen in de Purmerendse Politiek<sup>163</sup>, het Politiek Vrouwen Netwerk in Drenthe<sup>164</sup> en Raad zoekt Vrouw in Eindhoven.<sup>165</sup> Ook nationaal zijn er initiatieven, zoals stichting Stem op een Vrouw, die campagne voeren voor voorkeursstemmen voor vrouwelijke kandidaten en vrouwen ondersteunt in en aanzet om politiek actief te worden, om zo het aantal vrouwelijke kandidaten te vergroten.<sup>166</sup>

In deze initiatieven kan communicatie over ervaringen van vrouwen die politiek actief zijn een rol spelen.<sup>167</sup> Daarbij is niet alleen sprake van een cultuurverandering in de Kamer en aangaande het Kamerlidmaatschap, zoals door de mogelijkheid van zwangerschapsverlof, maar ook in de openheid over hoe vrouwen daarmee omgaan naar buiten toe. Zoals politicologe Julia Wouters ondervond door het coachen van vrouwen, dat er een behoefte is aan een uitwisseling van ervaringen.<sup>168</sup> Een goed voorbeeld van het uitwisselen van

---

<sup>160</sup> ZO kinderopvang, 'Zo in de Kleine Kamer' <https://www.zokinderopvang.nl/vestigingen/3-zo-in-de-kleine-kamer> (7 juni 2021).

<sup>161</sup> Tweede Kamer der Staten Generaal, 'Meerjarenbeleidsplan Emancipatie 2006-2010. Emancipatie: Vanzelfsprekend, maar het gaat niet vanzelf!' 34.

<sup>162</sup> Kaisja Ollongren, Kamerbrief met reactie op rondetafelgesprek vrouwen in het openbaar bestuur, (2 juli 2019) 3.

<sup>163</sup> Facebook, 'Vrouwen in Purmerendse Politiek' <https://www.facebook.com/VrouwenInPurmerendsePolitiek/> (31 mei 2021).

<sup>164</sup> RTV Drenthe, 'Weinig vrouwen in Drentse politiek: 'te bescheiden'', (20 maart 2018) <https://www.rtvdrenthe.nl/nieuws/132590/Weinig-vrouwen-in-Drentse-politiek-Te-bescheiden>, (31 mei 2021).

<sup>165</sup> Mark Wijdeven, 'Raadsleden komen met plan om meer vrouwen te interesseren voor Eindhovense politiek' (versie 14 december 2020), <https://www.ed.nl/eindhoven/raadsleden-komen-met-plan-om-meer-vrouwen-te-interesseren-voor-eindhovense-politiek~a657f696/>, (31 mei 2021).

<sup>166</sup> Stem op een Vrouw, 'Mentornetwerk' <https://stemopeenvrouw.com/mentornetwerk/> (31 mei 2021).

<sup>167</sup> Rode Hoed, 'De Vrouwen van het Binnenhof' <https://rodehoed.nl/programma/de-vrouwen-van-het-binnenhof/> (19 mei 2021), minuut '34'10-'37'28.

<sup>168</sup> Ibid.

ervaringen is het omgaan met media en online (haatdragende) reacties. In het artikel ‘Misogynie als politiek wapen’ in de Groene Amsterdammer worden de resultaten van een onderzoek naar online haat tegen vrouwelijke politici besproken. Hier wordt benoemd dat vrouwelijke Kamerleden er zelf moeite hebben dit onderwerp aan de kaak te stellen.<sup>169</sup>

### Partij van de Arbeid

Uit cijfers verkregen via het partijbureau van de PvdA blijkt dat de in tabel 3 aangegeven verhoudingen zich voordoen in de poule geïnteresseerde kandidaten voor de Tweede Kamer:<sup>170</sup>

Tabel 3

2010	73% man	27% vrouw
2012	72% man	28% vrouw
2017	56% man	44% vrouw
2021	49% man	51% vrouw

Er bestond een groot gat tussen het percentage vrouwen dat zich aanmeldde als kandidaat en het aantal verkozen vrouwen. Wanneer gekeken wordt naar de percentages aanmeldingen in de jaren 2010 en 2012, respectievelijk 27% en 28%, had de kandidaatstellingscommissie geen brede groep om uit te selecteren voor een lijst die voor 50% uit vrouwen moet bestaan. Daarbij is de diversiteit binnen deze groep buiten beschouwing gelaten. Om 50% vrouwen op de kieslijst te realiseren had de PvdA in die jaren de uitdaging om naast de open sollicitaties vrouwen te benaderen. Deze percentages laten ook zien dat de quota die de PvdA zichzelf heeft gesteld weliswaar een verschil maken op de kandidatenlijst echter vormde dit geen directe impuls voor vrouwen om zich aan te melden.

De omslag in 2017 naar bijna de helft vrouwen die zich aanmeldde en in 2021 een meerderheid aan vrouwen is gedeeltelijk te verklaren aan de hand van de oproep van de PvdA aan vrouwen om zich aan te melden als kandidaat.<sup>171</sup> De actieve werving door de partij heeft dus een positief effect op het aantal vrouwen dat zich kandidaat stelt.

---

<sup>169</sup> Karlijn Saris & Coen van de Ven, ‘Misogynie als politiek wapen’, *de Groene Amsterdammer*, 3 maart 2021, <https://www.groene.nl/artikel/misogynie-als-politiek-wapen> (7 juni 2021).

<sup>170</sup> Correspondentie met Martijn Brandenburg, Directeur Partijbureau Partij van de Arbeid (2021).

<sup>171</sup> Partij van de Arbeid, ‘Stel je kandidaat voor de Tweede Kamer!’ YouTube, 4’17”-5’42” <https://www.youtube.com/watch?v=M8UwdueAgpc>.

## D66

Bij D66 is de aandacht voor de actieve werving naar vrouwen toegenomen sinds de oprichting van het Els Borst Netwerk in 2015.<sup>172</sup> Elise van Zeeland, voorzitter van het Els Borst netwerk, zei in een programma over vrouwen in de politiek dat “we niet achterover moeten leunen en denken dat het wel goed zit.”<sup>173</sup> Het Els Borst Netwerk is er om mensen een weg te laten vinden in de politiek en te laten zien wat er allemaal mogelijk is.<sup>174</sup> De actieve werving lijkt effect te hebben. Voor de kandidatenlijst van 2021 was van de aanmeldingen 40% vrouw.<sup>175</sup>

## GroenLinks

Onder de geïnterviewde (oud) GroenLinks Kamerleden werd het hoge percentage op zowel de kieslijsten als onder de verkozen Kamerleden als iets ‘normaals’ voor de partij gezien. Bij de aanmeldingen voor de kandidaatstelling in 2021 was 44% vrouw.<sup>176</sup> Uit de interviews bleek echter dat GroenLinks weliswaar geen formeel quota hanteert bij de samenstelling van de kieslijst maar dat er informeel sinds de oprichting van de partij weldegelijk regels over bestaan. Een voorbeeld hiervan is dat twee mannen niet achter elkaar op de kieslijst kunnen maar twee vrouwen wel.<sup>177</sup>

## Op naar evenredige vertegenwoordiging

De percentages vrouwen op de kieslijsten van 2004-2021 verschillen per partij. Over het algemeen blijven de percentages tussen de 30 en 60%. Bij de PvdA verschilt het per verkiezingsjaar het minst, bij D66 het meest. Daarbij blijven de PvdA en GroenLinks allebei boven de 30%. D66 komt pas in 2017 met 40% en komt in 2021 uit op 52%. De PvdA heeft tot de verkiezingen van 2012 consequent de meeste vrouwen op de kieslijst, na 2012 wordt dit overgenomen door GroenLinks.

---

<sup>172</sup> D66, ‘Els Borst netwerk’ (versie 8 mei 2021), <https://elsborstnetwerk.d66.nl/over-het-els-borst-netwerk/> (19 mei 2021).

<sup>173</sup> Rode Hoed, ‘De Vrouwen van het Binnenhof’ <https://rodehoed.nl/programma/de-vrouwen-van-het-binnenhof/> (19 mei 2021), ‘10”34-10’38”.

<sup>174</sup> Rode Hoed, ‘De Vrouwen van het Binnenhof’ <https://rodehoed.nl/programma/de-vrouwen-van-het-binnenhof/> (19 mei 2021), ‘31”23-’33”19.

<sup>175</sup> Proces Verbaal uitslag verkiezingen kandidatenlijst TK2021 (1 december 2020) <https://d66.nl/wp-content/uploads/2020/12/Proces-Verbaal-verkiezing-kandidatenlijst-Tweede-Kamerverkiezingen-2021.pdf> (9 juni 2021).

<sup>176</sup> Correspondentie met de partij.

<sup>177</sup> Kathalijne Buitenweg (2021). Interview met auteur op 1 maart 2021, Amsterdam.

Bij het percentage verkozen vrouwen is het D66 die het meest afwijkt van de andere twee partijen. Hierbij is 2006 voor D66 het meest afwijkend, toen er geen vrouwen voor de partij verkozen werden. Dit terwijl de andere twee partijen de gehele periode tussen de 40 en 60% vrouwelijke Kamerleden hadden.

2006 is ook het jaar dat de verlofregeling voor Kamerleden vastgesteld is. Hieronder valt het zwangerschapsverlof, dat het Kamerlidmaatschap een vrouwvriendelijkere functie maakt. Daarnaast wordt in deze periode kinderopvang in het Kamergebouw mogelijk, waar rekening wordt gehouden met de afwijkende uren die het Kamerlidmaatschap met zich mee kan brengen.

Uit percentages van de PvdA blijkt dat voor de verkiezingen van 2010 en 2012 iets minder dan 30% vrouwen zich aanmeldt voor de kieslijst. Een doorbraak in het percentage aanmeldingen van vrouwen vindt plaats in 2017, toen 44% van de aanmeldingen van vrouwen was. Een percentage dat in 2021 met 51% nog verder steeg. Het einde van deze periode wordt gekenmerkt door initiatieven die zich erop richten vrouwen politiek te activeren. Dergelijke initiatieven lijken vruchten af te werpen in de percentages vrouwen die zich in 2021 aanmeldt voor de kieslijsten van de PvdA (51%), GroenLinks (44%) en D66 (40%).

In deze periode is er dus bij het actief werven van vrouwen een dimensie bij gekomen. Naast het ‘politieke aspect’ van de baan als Kamerlid is er meer aandacht gekomen voor de informele aspecten. Dit blijkt uit meerdere initiatieven; lokale partij overstijgende initiatieven, nationaal de oprichting van stichting Stem op een Vrouw en bij D66 de oprichting van het Els Borst Netwerk. Dergelijke initiatieven zijn erop gericht het aanbod aan aspirant Kamerleden te veranderen. Dit werpt zijn vruchten af wanneer gekeken wordt naar de percentages vrouwen die zich in 2021 hebben aangemeld voor de kandidatenlijsten.

De drie partijen die centraal staan in dit onderzoek zijn al lang bezig met de representatie van vrouwen op hun kieslijsten. Uit literatuur blijkt dat linkse partijen zich actiever bezig houden met gelijke representatie.<sup>178</sup> Daarom is het opvallend dat, ondanks dat de linkse partijen na de verkiezingen van 2021 bij elkaar kleiner zijn dan ooit,<sup>179</sup> het aantal vrouwen in de Kamer wel is gestegen.<sup>180</sup> Een ontwikkeling die in verband staat met de opkomst van partij overstijgende initiatieven om vrouwen te stimuleren zich te kandideren.

---

<sup>178</sup> Caul, ‘Political parties and the adoption of candidate gender quotas’, 1217.

<sup>179</sup> Gijs Herderscheê, ‘Linkse partijen profiteren niet van vier jaar oppositie: afvaardiging links Kamer kleiner dan ooit’ *de Volkskrant*, 17 maart 2021, <https://www.volkskrant.nl/nieuws-achtergrond/linkse-partijen-profileren-niet-van-vier-jaar-oppositie-afvaardiging-links-kamer-kleiner-dan-ooit~bad16d9b/> (7 juni 2021).

<sup>180</sup> Gijs Herderscheê, ‘Aandeel vrouwen in de kamer stijgt naar 39 procent’ *de Volkskrant*, 23 maart 2021, <https://www.volkskrant.nl/nieuws-achtergrond/aandeel-vrouwen-in-de-kamer-stijgt-naar-39-procent~bc9f005d/> (7 juni 2021).



## Conclusie

Uit de vergelijking tussen Nederland en Finland bleek dat Nederlandse sociaal economische aspecten kunnen bijdragen aan de verklaring voor de fluctuatie van het aantal vrouwen in de Tweede Kamer. Het mechanisme van het kostwinnersmodel met haar invloed op de arbeidsparticipatie van vrouwen en de late komst van bepaalde sociale wetgeving zoals zwangerschapsverlof en kinderopvang hebben ervoor gezorgd dat, zo bleek uit de interviews, het Kamerlidmaatschap geen vanzelfsprekende carrièrekeuze was voor vrouwen. Een ander mechanisme dat naar voren kwam uit de vergelijking met Finland waren de vrouwenorganisaties. Een mechanisme dat ook terugkomt in de literatuur van Leyenaar, die naast de vrouwenorganisaties de politieke partijen en de overheid als invloedrijke factoren noemt. De nadruk in dit onderzoek op de aanmeldingen voor de kieslijsten liet echter zien dat deze invloedrijke factoren geen ingrijpende stijging in het aantal aanmeldingen door vrouwen teweeg bracht.

Al met al lijkt de consequente aandacht die er binnen GroenLinks en haar moederpartijen was voor de representatie van vrouwen in de politiek zijn vruchten te hebben afgeworpen. Op de kieslijsten was over het algemeen 40 á 50% vrouw en vanaf 1982 is het percentage vrouwelijke Kamerleden van deze partijen altijd minimaal 50% geweest. De PvdA heeft van de drie partijen het meeste beleid gemaakt om de representatie van vrouwen te garanderen. Het grootste effect daarvan is te zien na de opheffing van de vrouwenafdeling van de partij, dit had als gevolg het rits systeem op de kieslijsten. Sindsdien is zowel het percentage vrouwen op de kieslijsten, als het percentage verkozen Kamerleden van de partij gestabiliseerd rond de 50%. Maar het aantal aanmeldingen van vrouwen voor de kieslijst lijkt hier tot 2017 ver onder te liggen. Bij D66 vindt de meeste fluctuatie plaats. Waarbij de percentages verkozen vrouwelijke Kamerleden in 1986 en 2006 diepe dalen laten zien. De fluctuatie bij D66 kan verklaard worden aan de hand van het selectieproces van de partij, waar de leden grote invloed hebben op de samenstelling van de kieslijsten. Sinds 2002 worden de leden weliswaar geadviseerd over de volgorde van de kieslijst, maar de beslissing ligt bij de leden. De vergelijking tussen de drie partijen laat dus zien dat beleid maken om evenredige presentatie te realiseren werkt maar dat vastlegging in reglementen geen noodzaak is.

Eerder gevonden mechanismen uit de literatuur, namelijk vrouwenorganisaties, politieke partijen en de overheid kunnen dus aangevuld worden met het kostwinnersmodel en activerende initiatieven. Waar de nasleep van het kostwinnersmodel het aanbod aan vrouwelijke kandidaten laag heeft gehouden, is de vraag vanuit de politieke partijen er wel geweest. Vrouwenorganisaties hielpen de partijen om aan deze vraag te voldoen. De recenter

opgekomen activerende initiatieven zijn er meer op gericht om het aanbod te veranderen. Hiervan is het resultaat te zien in de percentages aanmeldingen van vrouwen voor de verkiezingen van 2021. Zo kan ook verklaard worden dat, ondanks dat de linkse partijen na de verkiezingen van 2021 kleiner zijn dan ooit,<sup>181</sup> het aantal vrouwen in de Kamer daadwerkelijk is gestegen.<sup>182</sup>

Nader onderzoek naar de representatie van vrouwen in de Nederlandse politiek is van belang om evenredige vertegenwoordiging op alle niveaus te realiseren. Daarbij moet er meer nadruk komen te liggen op het aanbod van vrouwelijke kandidaten en hoe dit consequent evenredig kan worden aan het aanbod van mannelijke kandidaten. Dit zal hopelijk op termijn het beleid van partijen om genoeg vrouwen op de kieslijst te krijgen overbodig maken.

---

<sup>181</sup> Gijs Herderscheê, 'Linkse partijen profiteren niet van vier jaar oppositie: afvaardiging links Kamer kleiner dan ooit' *de Volkskrant*, 17 maart 2021, <https://www.volkskrant.nl/nieuws-achtergrond/linkse-partijen-profileren-niet-van-vier-jaar-oppositie-afvaardiging-links-kamer-kleiner-dan-ooit~bad16d9b/> (7 juni 2021).

<sup>182</sup> Gijs Herderscheê, 'Aandeel vrouwen in de kamer stijgt naar 39 procent' *de Volkskrant*, 23 maart 2021, <https://www.volkskrant.nl/nieuws-achtergrond/aandeel-vrouwen-in-de-kamer-stijgt-naar-39-procent~bc9f005d/> (7 juni 2021).

## Bibliografie

### Literatuur

Alho, Arja, 'Women active participants in the politics of Finland – yet problems remain', *Canadian Women Studies* 9 (1988) 2, 45-47.

Atria, 'Factsheet december 2017. Vrouwen in de Politiek' (versie december 2017) [Factsheet-Vrouwen-in-de-politiek-online.pdf](#) (17 maart 2021).

Ballington, Julie en Azza Karam, *Women in Parliament. Beyond Numbers* (Stockholm: Trydells Tryckeri, 2005).

Brouwer, Ina, *Aan geen gehuurde borst werd ooit een kind gevoed* (Amsterdam 2010).

Bryan, Alan, *Social research methods* (Oxford 2012).

Bussemaker, Jet, *Ministerie van Verbeelding. Idealen en de politieke praktijk* (Amsterdam 2021).

Caul, Miki, 'Political parties and the adoption of candidate gender quotas: a cross-national analysis', *The Journal of Politics* 63 (2001) 4.

Caul, Miki, 'Women's representation in parliament. The role of political parties' *Party Politics* 5 (1999) 1, 79-98.

De Boer, Berend e.a., 'Kroniek 2000. Overzicht van de partijpolitieke gebeurtenissen van het jaar 2000' (2000) in: *Jaarboek DNPP 2000* (Groningen 2001).

Halsema, Femke, *Pluche* (Amsterdam 2016).

Hoekstra, Hanneke, *De dictatuur van de petticoat. Vrouwen en macht in de Britse politiek 1900-1940* (Amsterdam 2011).

Holli, Anne Maria & Hanna Wass, 'Gender-based voting in the parliamentary elections of 2007 in Finland', *European Journal of Political Research* 49 (2010) 1, 598-630.

Holli, Anne Maria & Johanna Kantola, 'A politics for presence: state feminism, woman's movements and political representation in Finland', in Joni Lovenduski, *State Feminism and Political Representation* (Cambridge University Press, 2005) 62-84.

Kool-Smit, Joke, 'Het onbehagen bij de vrouw', *De Gids* 112 (1967) 267-281. Herdrukt in: Joke Smit, *Er is een land waar vrouwen willen wonen. Teksten 1967-1984* (Amsterdam 1984).

Korppi-Tommola, Aura, *Women's role in the Finnish democracy building. The Finnish experience* (Ministry of foreign affairs of Finland 2014).

Krook, Mona, 'Why are fewer women than men elected? Gender and the dynamics of candidate selection', *Political studies review* 8 (2010) 1, 155-168.

- Lange, Matthew, *Comparative Historical Methods* (London 2013).
- Leyenaar, Monique, *Political Empowerment of Women: The Netherlands and Other Countries* (Leiden 2004).
- Lipschits, Ies, 'De politieke partij en de selectie van kandidaten' *Sociologische Gids* 10 (1963) 5, 273-381.
- McAllister, Ian & Donley Studlar, 'Electoral systems and woman's representation: a long-term perspective', *Representation* 39 (2007) 1, 3-14.
- Mügge, Liza & Zahra Runderkamp (red.), *Op weg naar een betere m/v balans in politiek en bestuur* (Universiteit van Amsterdam 2019).
- Mügge, Liza & Zahra Runderkamp, 'Politiek van ons allemaal: reactie op de Kamerbrief van minister Ollongren over vrouwen in het openbaar bestuur', *B&M: Tijdschrift voor Beleid, Politiek en Maatschappij* 47 (2020) 1, 47-53.
- Oldersma, Jantine, 'High tides in a low country: gendering political representation in the Netherlands', in Joni Lovenduski (red.), *State Feminism and Political Representation* (Cambridge 2005).
- Outshoorn, Joyce, 'Half werk. Vrouwenbeweging, emancipatie en politiek in Nederland 1950-1990', *Leidschrift* 17 (2002) 2, 35-51.
- Ploumen, Lilianne, *De deur naar de macht* (Amsterdam 2020).
- Ribberink, Anneke, 'Rebellerende Vrouwen' *S&D* (2004) 7/8, 92-99.
- Ritchie, Donald, *Doing Oral History* (Oxford 2014).
- van de Velde, Hella, *Vrouwen van de partij. De integratie van vrouwen in politieke partijen in Nederland, 1919-1990* (Leiden 1994).
- van den Brakel, Marion & Ans Merens, 'Hoe doet Nederland het ten opzichte van andere EU-landen?' (versie 14 december 2018), <https://digital.scp.nl/emancipatiemonitor2018/hoe-doet-nederland-het-ten-opzichte-van-andere-eu-landen/> (26 maart 2021).
- van Doorne-Huiskes, Anneke, e.a. *Van privéprobleem tot overheidszorg. Emancipatiebeleid in Nederland* (Zoetermeer 2017).
- Vos, Mei Li, *Politiek voor de leek* (Amsterdam 2011).
- Wekker, Gloria, "Still Crazy After All Those Years. Feminism for the new millennium" *European Journal of Woman's Studies* 11 (2004): 4, 487-500.
- Wouters, Julia, *Zijkant van de macht. Waarom de politiek te belangrijk is om aan mannen over te laten* (Meppel, 2018).

## Archieven

DDNP, D66, inv. Nr 65, Congresboek ALV 41, 30 november 1985 Het Turfschip Breda.

DNPP, D66, De uitgangspunten van Democraten66, (D66 2000).

IISG, PvdA, inv. Nr 314, Stukken betreffende het 21e congres van de PvdA (april 1987, Amsterdam). 1986-1987.

IISG, PvdA, inv. Nr 1509, advies voor het partijbestuur ten aanzien van de kandidaatstellingsprocedure voor de Tweede Kamer, april 1979.

IISG, PvdA, inv. Nr 2115, brief aan afdelingen, afgevaardigden naar de gewestelijke vergaderingen, 16 feb 1971.

IISG, PvdA, inv. Nr 2115, kandidaatstelling 2<sup>e</sup> kamer kieskring 6 Den Haag, 25 januari 1971.

IISG, PvdA, inv. Nr 2117, Kandidaatstelling TK 1977.

IISG, PvdA, inv. Nr 2117, regelement kandidaatstelling 1974.

## Interviews

Brouwer, Ina (2021). Interview met auteur op 24 maart, Amsterdam.

Buitenweg, Kathalijne (2021). Interview met auteur op 1 maart, Amsterdam.

d'Ancona, Hedy, (2021). Interview met auteur op 8 april, Amsterdam.

Dijkstra, Pia, (2021). Interview met auteur op 29 maart, Amsterdam.

Groenman, Louise (2021). Interview met auteur op 24 maart, Amsterdam.

Hamer, Mariëtte, (2021). Interview met auteur op 31 maart, Amsterdam.

Koşer Kaya, Fatma, (2021). Interview met auteur op 11 maart, Amsterdam.

Schimmel, Arthie, (2021). Interview met auteur op 26 februari, Amsterdam.

van Es, Andrée, (2021). Interview met auteur op 30 april, Amsterdam.

Van Gent, Ineke, (2021). Interview met auteur op 5 maart, Amsterdam.

van Zuijlen, Marjet, (2021). Interview met auteur op 3 maart, Den Haag.

Vermeij, Roos, (2021). Interview met auteur op 11 maart, Amsterdam.

Wagenaar, Marja, (2021). Interview met auteur op 12 april, Amsterdam.

## Primaire bronnen

de Vries, Joost, 'Na lijsttrekker Pechtold drie vrouwen bovenaan lijst D66', *de Volkskrant*, 7 november 2016, <https://www.volkskrant.nl/nieuws-achtergrond/na-lijsttrekker-pechtold-drie-vrouwen-bovenaam-lijst-d66~b5c7329f/> (7 juni 2021).

de Hingh, Valentijn, 'Hoe diverser de Tweede Kamer, hoe beter de besluiten – en hoe rechtvaardiger onze samenleving' (versie 11 maart 2021) <https://decorrespondent.nl/12187/hoe-diverser-de-tweede-kamer-hoe-beter-de-besluiten-en-hoe-rechtvaardiger-onze-samenleving/18697033147947-799bc16e> (3 juni 2021).

de Wit, Bernadette, 'Het lege-nestsyndroom van de Rooie Vrouwen' *De Groene Amsterdammer*, 15 februari 1995, <https://www.groene.nl/artikel/het-lege-nestsyndroom-van-de-rooie-vrouwen> (7 juni 2021).

D66, 'Kandidaatstellingsformulier TK' <https://d66.nl/partij/verkiezingen/kandidaatstellingsformulier/> (17 maart 2021).

GroenLinks, 'Commissies' <https://groenlinks.nl/onze-partij/commissies> (17 maart 2021).

Herderscheê, Gijs, 'Linkse partijen profiteren niet van vier jaar oppositie: afvaardiging links Kamer kleiner dan ooit' *de Volkskrant*, 17 maart 2021, <https://www.volkskrant.nl/nieuws-achtergrond/linkse-partijen-profileren-niet-van-vier-jaar-oppositie-afvaardiging-links-kamer-kleiner-dan-ooit~bad16d9b/> (7 juni 2021).

Herderscheê, Gijs, 'Aandeel vrouwen in de kamer stijgt naar 39 procent' *de Volkskrant*, 23 maart 2021, <https://www.volkskrant.nl/nieuws-achtergrond/aandeel-vrouwen-in-de-kamer-stijgt-naar-39-procent~bc9f005d/> (7 juni 2021).

Kooiman, Joris, 'WEF: Ongelijkheid tussen mannen en vrouwen in Nederland groter.' *NRC*, 17 december 2019. <https://www.nrc.nl/nieuws/2019/12/16/wef-ongelijkheid-tussen-mannen-en-vrouwen-in-nederland-groter-a3984048> (12 januari 2021).

Korpela, Salla, 'When everyone got to vote' (versie 2011) <https://finland.fi/life-society/when-everyone-got-the-vote/> (12 maart 2021).

Mirjam Schöttelndreier, 'Nu ook debat zonder politiek' *de Volkskrant*, 12 juli 1993.

Ollongren, Kaisja, Kamerbrief met reactie op rondetafelgesprek vrouwen in het openbaar bestuur, (2 juli 2019).

Partij van de Arbeid, 'Dit zijn onze commissies voor het verkiezingsprogramma en de kandidaatstelling Tweede Kamer, <https://www.pvda.nl/vereniging/programmaenadviescommissiekandidaatstelling/> (17 maart 2021).

Partij van de Arbeid, Statuten/Huishoudelijk reglement & Reglement Kandidaatstelling 1977.

Partij van de Arbeid, 'Stel je kandidaat voor de Tweede Kamer!' YouTube, 4'17"-5'42" <https://www.youtube.com/watch?v=M8UwdueAgpc>.

Petgel, Alies, 'Handelingsonbekwaamheid van vrouwen' (versie april 2016) <https://www.historischnieuwsblad.nl/handelingsonbekwaamheid-van-vrouwen/> (5 juni 2021).

Proces Verbaal uitslag verkiezingen kandidatenlijst TK2021 (1 december 2020) <https://d66.nl/wp-content/uploads/2020/12/Proces-Verbaal-verkiezing-kandidatenlijst-Tweede-Kamerverkiezingen-2021.pdf> (9 juni 2021).

Redactie, 'Alfabetische lijst kandidaten', *Democraat*, 7 juni 1989.

Redactie, 'D66 vrouwen: Emancipatie geen versleten term' *Nieuwsblad van het Noorden*, 24 oktober 1991.

Redactie, 'Kandidaten', *Democraat*, augustus 1972.

Redactie, 'Kandidaten Tweede Kamer', *Democraat*, november 1980.

Redactie, 'Lampiondag vicepremier Asscher wekt wrevel' *de Volkskrant*, 13 november 2013, <https://www.volkskrant.nl/nieuws-achtergrond/lampiondag-vicepremier-asscher-wekt-wrevel~bc04197d/> (7 juni 2021).

Redactie, 'Opgave van de kandidaten voor de Tweede Kamer', *Democraat*, 1976.

Redactie, 'PPR wil lijstverbinding met PvdA, PSP, CPN' *De Waarheid*, 15 juni 1982.

Redactie, 't verschil tussen man en vrouw kan op zichzelf heel creatief zijn maar...' *De Volkskrant*, 26 februari 1983.

Redactie, 'Uitslag poststemming Tweede Kamer kandidatenlijst', *Democraat*, april 2002.

Redactie, 'Uitslag 1<sup>e</sup> ronde interne verkiezingen', *Democraat*, 24 december 1993.

Redactie, 'Veel oog CPN voor feminisme', *Algemeen Dagblad*, 28 juni 1982.

Redactie, 'Vrouw kan nu zonder Rooie Vrouwen' *de Volkskrant*, 10 februari 1995, <https://www.volkskrant.nl/nieuws-achtergrond/vrouw-kan-nu-zonder-rooie-vrouwen~b8d11e94/> (7 juni 2021).

Rode Hoed, 'De Vrouwen van het Binnenhof' <https://rodehoed.nl/programma/de-vrouwen-van-het-binnenhof/> (19 mei 2021).

RTV Drenthe, 'Weinig vrouwen in Drentse politiek: 'te bescheiden'', (20 maart 2018) <https://www.rtvdrenthe.nl/nieuws/132590/Weinig-vrouwen-in-Drentse-politiek-Te-bescheiden>, (31 mei 2021).

Saris, Karlijn & Coen van den Ven, 'Misogynie als politiek wapen', *De Groene Amsterdammer*, 3 maart 2021. <https://www.groene.nl/artikel/misogynie-als-politiek-wapen> (17 maart 2021).

Snijders-Borst, Hieke, 'Scheiding, alimentatie en pensioen: bizarre toestanden' *Trouw*, 10 juni 1994, <https://www.trouw.nl/nieuws/scheiding-alimentatie-en-pensioen-bizarre-toestanden~b11fac39/> (7 juni 2021).

ten Hooven, Marcel, 'Partij erkent af met motto 'macht aan de basis'' *Trouw*, 11 december 1992.

ten Hooven, Marcel, 'Uit het parlement. Etcetera' *Trouw*, 11 september 1990.

Tweede Kamer der Staten Generaal, 'Meerjarenbeleidsplan Emancipatie 2006-2010. Emancipatie: Vanzelfsprekend, maar het gaat niet vanzelf!'

van Beuzekom, Jeanette, Marian Kuijs & Annemiek Onstenk, 'GroenLinks dreigt positieve actie te vergeten' *De Waarheid*, 23 juni 1989.

van Scheijndel, Irma, 'PEAC plan: Duidelijk en Ambitueus', *Democraat*, 7 september 1987.

van Wijk, Leon, 'Is een politicus te onmisbaar om een papadag op te nemen?' *AD*, 14 december 2017, <https://www.ad.nl/binnenland/is-een-politicus-te-onmisbaar-om-een-papadag-op-te-nemen~a9a58f39/?referrer=https%3A%2F%2Fwww.google.com%2F> (7 juni 2021).

Voorn, Martin, 'Het einde van de bescheidenheid!?', *Democraat*, 13 januari 1987.

Wijdeven, Mark, 'Raadsleden komen met plan om meer vrouwen te interesseren voor Eindhovense politiek' (versie 14 december 2020), <https://www.ed.nl/eindhoven/raadsleden-komen-met-plan-om-meer-vrouwen-te-interesseren-voor-eindhovense-politiek~a657f696/> (31 mei 2021).

#### Geraadpleegde websites

ACE Electoral Knowledge Network, 'Electoral Systems. Finland: Candidate choice and party proportionality', [https://aceproject.org/main/english/es/esy\\_fi.htm](https://aceproject.org/main/english/es/esy_fi.htm) (12 maart 2021).

D66, 'Els Borst netwerk' (versie 9 januari 2021), <https://elsborstnetwerk.d66.nl/over-het-els-borst-netwerk/> (21 januari 2021).

European Institute for Gender Equality, 'Comparing work/participation scores for the 2020 edition' <https://eige.europa.eu/gender-equality-index/2020/compare-countries/work/1/bar> (26 maart 2021).

Facebook, 'Vrouwen in Purmerendse Politiek' <https://www.facebook.com/VrouwenInPurmerendsePolitiek/> (31 mei 2021).

International Institute for Democracy and electoral assistance, 'Gender Quotas Database. Norway', <https://www.idea.int/data-tools/data/gender-quotas/country-view/228/35> (12 maart 2021).



International Institute for Democracy and electoral assistance, 'Gender Quotas Database. Sweden', <https://www.idea.int/data-tools/data/gender-quotas/country-view/261/35> (12 maart 2021).

IPU Parline, 'Monthly ranking of women in national parliaments' [Monthly ranking of women in national parliaments | Parline: the IPU's Open Data Platform](#) (Versie 25 mei 2021). Geselecteerd op april 2021.

Parlement.com, 'Evangelische Partij (EVP)' [https://www.parlement.com/id/vh8lnhrpfxl/evangelische\\_volkspartij\\_evp](https://www.parlement.com/id/vh8lnhrpfxl/evangelische_volkspartij_evp) (22 april 2021).

Parlement.com, 'Politieke Partij Radikalen (PPR)' [https://www.parlement.com/id/vh8lnhrp8wso/politieke\\_partij\\_radikalen\\_ppr](https://www.parlement.com/id/vh8lnhrp8wso/politieke_partij_radikalen_ppr) (22 april 2021).

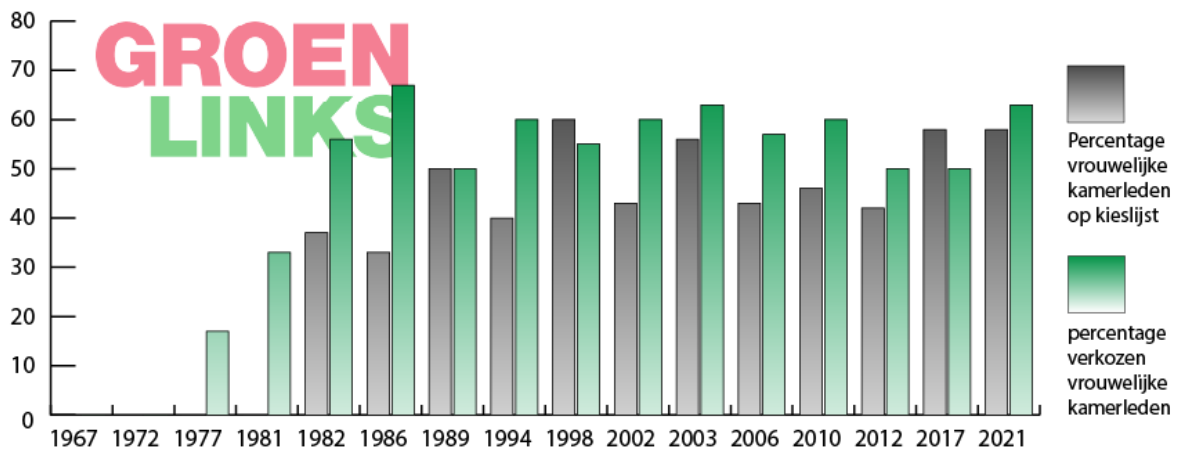
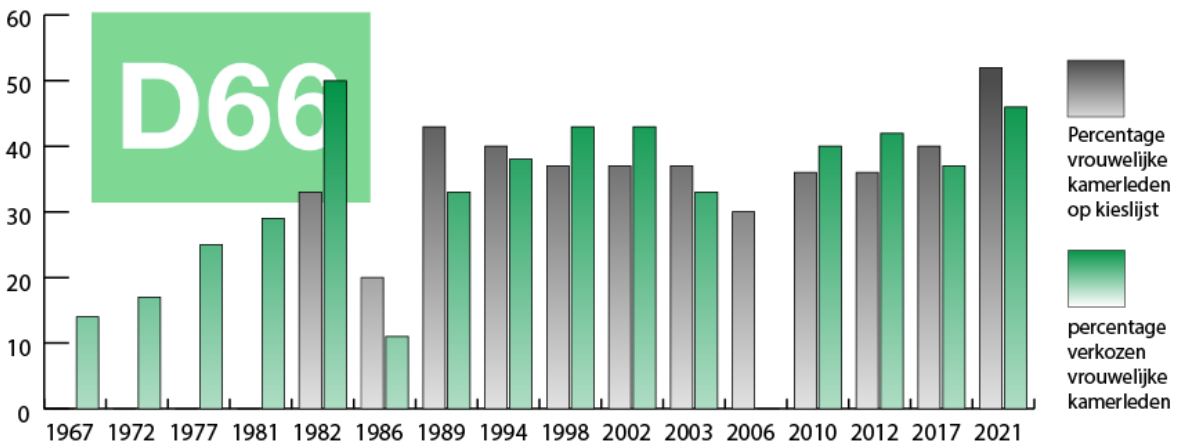
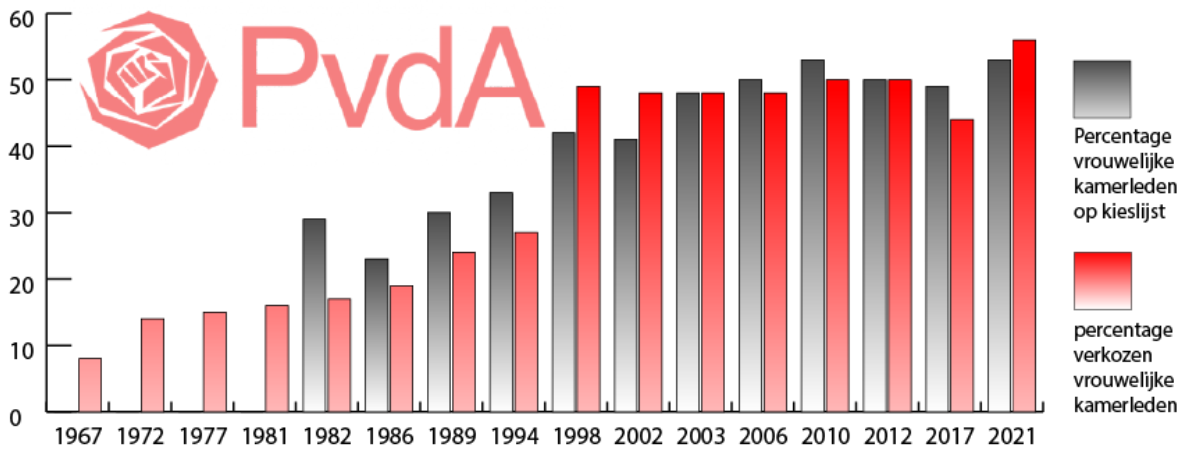
Parlement.com, 'Tijdelijke vervanging volksvertegenwoordigers' [Tijdelijke vervanging volksvertegenwoordigers - Parlement.com](#) (26 mei 2021).

Rijksoverheid, 'Invoering van 2 maanden betaald ouderschapsverlof', <https://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/ouderschapsverlof/invoering-van-2-maanden-betaald-ouderschapsverlof> (7 april 2021).

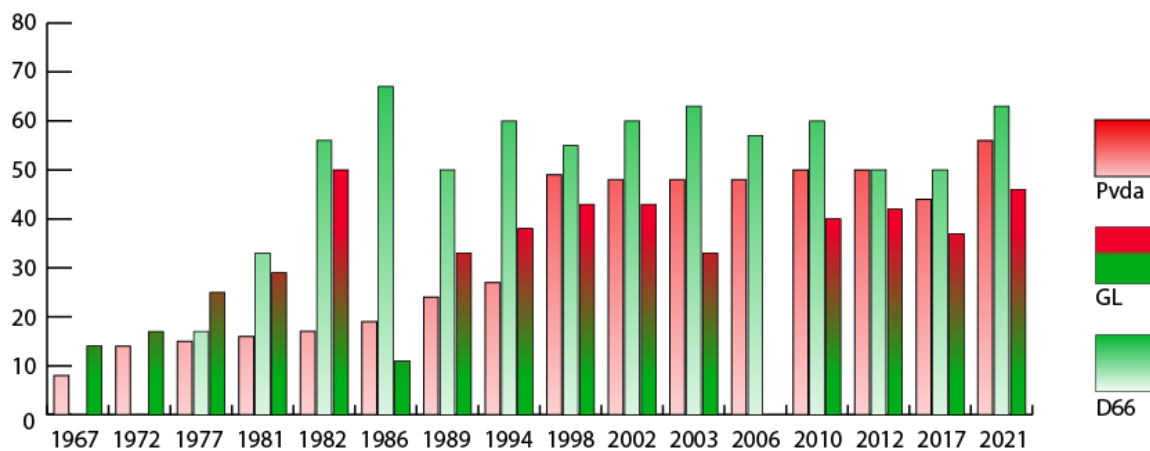
Stem op een Vrouw, 'Mentornetwerk' <https://stemopeenvrouw.com/mentornetwerk/> (31 mei 2021).

ZO kinderopvang, 'Zo in de Kleine Kamer' [https://www.zokinderopvang.nl/vestigingen/3-zo\\_in\\_de\\_kleine\\_kamer](https://www.zokinderopvang.nl/vestigingen/3-zo_in_de_kleine_kamer) (7 juni 2021).

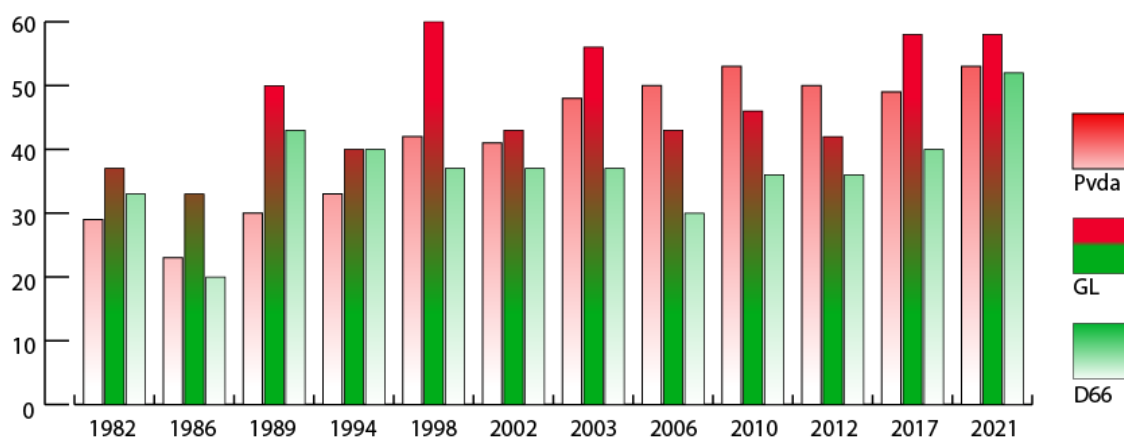
## Bijlage 1: Grafieken en tabellen



## Percentage verkozen vrouwen 1967-2021



## Percentage vrouwen op kieslijsten 1982-2021



1972 <sup>183</sup>	94% man	6% vrouw
1977 <sup>184</sup>	88% man	12% vrouw
1981 <sup>185</sup>	73% man	27% vrouw

Tabel 1 (D66)

<sup>183</sup> Redactie, 'Kandidaten', *Democraat*, augustus 1972, 3-21.

<sup>184</sup> Redactie, 'Opgave van de kandidaten voor de Tweede Kamer', *Democraat*, 1976, 7-10.

<sup>185</sup> Redactie, 'Kandidaten Tweede Kamer', *Democraat*, november 1980, 26-27.

1986 <sup>186</sup>	88% man	12% vrouw
1989 <sup>187</sup>	76% man	24% vrouw
1994 <sup>188</sup>	79% man	21% vrouw
2002 <sup>189</sup>	63% man	37% vrouw

Tabel 2 (D66)

2010	73% man	27% vrouw
2012	72% man	28% vrouw
2017	56% man	44% vrouw
2021	49% man	51% vrouw

Tabel 3 (PvdA)

---

<sup>186</sup> DDNP, D66, inv. Nr 65, Congresboek ALV 41, 30 november 1985 Het Turfschip Breda.

<sup>187</sup> Redactie, 'Alfabetische lijst kandidaten', *Democraat*, 7 juni 1989, 18.

<sup>188</sup> Redactie, 'Uitslag 1<sup>e</sup> ronde interne verkiezingen', *Democraat*, 24 december 1993, 5.

<sup>189</sup> Redactie, 'Uitslag poststemming Tweede Kamer kandidatenlijst', *Democraat*, april 2002, 17.